

754 3. 11-48
PROF. KR. KURE ja B. SÖÖT

EESTI KEELE GRAMMATIKA

KESKKOOLI IX KLASSILE

II JAGU

R_K „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ ■ TALLINN 1946

Professor KR. KURE ja B. SÖÖT

EESTI KEELE GRAMMATIKA

II

KESKKOOLI IX KLASSILE

II jagu

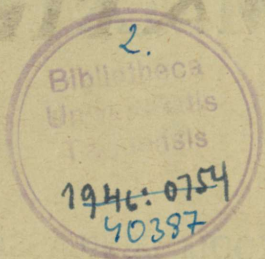
2956

Kõhustuslik kontrollieksemplar

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1946

A- 1612.2

Tuletusõpetus.

Sissejuhatus.

100. Inimeste ühiskondlik elu muutub. Tekivad uued asjad, nähtused ja suhted ning kaovad vanad. Ühiskondliku elu muutumise põhjal muutuvad maailmavaade, mõtlemine ja keel, kuna üha tekib uusi mõisteid ja sõnu ning kaob vanu. See muutumine on võrdlemisi aeglane. Et veenduda selles, võrdleme seda keelt, mida tarvitatakse praegu, keelega paarikümne aasta, veel parem sajandite eest.

Ka eesti keel on aegade jooksul muutunud. Kui kõrvutame mõningaid eesti keele praegusi vorme vormidega kaks-kolmsada aastat tagasi, näeme, et tolaeegsele eesti keelele on olnud omased vormid, mida praegune eesti keel ei tunne. Näit.:

Eesti keel a. 1605:

Motlis, eth taema oma
Laitwa nief feideede faas, fe
Loytwa fiddes ollit, piddy
hucta menema...

Eesti keel praegu:

Ta mõtles, et ta oma
laeva ning kõikidega, kes
laevas olid, pidi hukka mine-
ma...

Eriti märgatavalt on eesti keel arenenud viimaseil aastakümneil.

Keelemuutusi võime tähele panna kõigil keele aladel, nii häälikulisel, vormiõppelisel, sõnatähenduslikul, sõnavaralisel, lauseõppelisel kui ka stiililisel alal. Kõige kiiremini muutub sõnavara.

Keele sõnavara muutub keeles peamiselt kolmel viisil: 1) Keelede tekib juurde uusi mõisteid, mis vajavad uusi sõnu, näit.: *auto, telefon, lennuk* jne. 2) Teiselt poolt mõned vanad mõisted kaovad ja selle tagajärjel ununevad aja jooksul ka vastavad sõnad, kui neid ei võeta tarvitusele uues, muudetud tähenduses. Näiteid ununevaist sõnust: *koot, kedervars* (vahend lõnga ketramiseks enne voki tarvitusele-tulekut), *käsi-kivi, uhmer, sõba* (piklik villane suurrätik vanasti). 3) Vanu, olemasolevaid mõisteid nimetatakse ümber. Näiteks on vanemal ajal mõned sõnad taganenud teistelt rahvastelt laenatud sõnade eest, näit.: *seba* asendus *kaelaga, pii hambaga* jne. Kuid on tajutav ka vastupidine nähtus: rahvusvahelisi ja laensõnu püütakse asendada omadega, näit.: *aeroplaan — lennuk, instinkt — vaist, konstateerima — nentima, plats — väljak* jne.

Ka püütakse olemasolevate sõnade asemele, mis tunduvad mõnevõrra ilmetud, mitte küllalt täpsed või pikad, luua uusi *t a b a v a m a i d*, *l ü h e m a i d* ja *i l u s a m a i d*. Näit.: *laili laotama — levitama; lailiolevate mõtetega* (inimene) — *hajameelne* (inimene); *kindlale arvamusele viima, uskuma panema — veenma; surnukeha — laip* jne.

Keeleõpetuse osa, mis uurib sõnade algupära küsimusi, nimetatakse **etümolõogiaks**, keeleõpetuse osa, mis tegeleb sõnavara arendamisega ja rikastamise viiside ning reeglitega, nimetatakse **tuletus- e. derivatsioonõpetuseks**.

Uute sõnade tuletamisviise on kolm:

- 1) uute tüvisõnade soetamine, näit.: *raev, veenma*;
- 2) uute sõnade loomine liitmise teel, näit.: *rahvamaja, agraarriik*;
- 3) uute sõnade loomine liidete e. sufiksite abil, näit.: *kaevik, kalur, lennuk, leiutama, tunnetama*.

Tuletusõpetusel on suur tähtsus eriti sellise noore kultuurkeelesuhtes, nagu on eesti keel. Eesti ainelise ja vaimse kultuuri avardumise ja rikastumisega on pidanud suuresti rikas-

tuma ka meie keele sõnavara, et rahuldada kõiki vajadusi. On tulnud juurde uusi alasid, mida keel pidi teenima, on tekkinud juurde uusi mõisteid, mis vajasid ka uusi sõnu. Samuti tuli ja tuleb üha edasi endisi mõisteid ümber nimetada, et keelt muuta painduvaks, ilmekamaks ja ilusamaks. Suuri teeneid eesti sõnavara rikastamise ja arendamise suhtes oli eesti keele-uendusliikumisel.

Uute tüvisõnade soetamine.

101. Uute sõnade loomisel tuleb silmas pidada asjaolu, et keel ei muutuks liiga ühetooniliseks ja sõnad üksteise sarnaseks. Selline hädaoht ähvardab meie keelt liit- ja sufikssõnade liiga ohtral kasutamisel. Sellest hoidumiseks tuleb viljelda ka uute tüvede loomist, mis tõstab keele ilmekust, ilu ja mitmekesisust. Uus sõna saab keeles eluõiguse, kui rahvahulgad ta tarvitusele võtavad.

Uute tüvisõnade saamise võimalusi on meil neli:

- 1) murdesõnade toomine ühiskeelde;
- 2) laenamine hõimkeeltest;
- 3) laenamine võõrkeeltest;
- 4) kunstlik loomine, s. o. täiesti uute tüvede väljamõtlemine.

Kõiki neid viise on eesti keele rikastamisel kasutatud ja kasutatakse edaspidigi.

Murded.

102. Murded on suureks varaaidaks, kust ühiskeel võib ammendada uut ainetikku enda rikastamiseks. Seda varaita ongi meil kasutatud juba ühiskeele loomise algpäevist alates, ja uute murdesõnade avastamine ja ületoomine kirjakeelde kestab tänapäevalgi edasi. Tõhusaiks abivahendeiks selle juures on olnud Wiedemanni sõnaraamat ja Eesti Keele Arhiivi rikalikud murdekogud.

Näiteid murdesõnust, mis viimasel ajal on laenatud kirja-
keelde:

almus (armuand)
anuma (tungivalt paluma)
ent (aga, kuid)
hajuma (lialli minema)
hankima (muretsema, nõu-
tama)
hülgama, hüljata (maha
jätma, ära põlgama)
ind, innu (vaimustus, agarus
töös)
jõuk, jõugu (hulk, salk)
kulgema (käima, edasi lii-
kuma; läbi, üle minema)
kümblesma (end vannitama)
künnis (lävi)
leebe (mahe, pehme)
lohutama (trööstima)
loobuma (end lahti ütlemata)
lõust (näomoonutus)
läitma, läidan (süütama;
kumama, paistma)
mainima (nimetama, [kõnes,
kirjas] midagi tuntut esile
tooma, puudutama)
man (juures), **mant** (juurest),
manu (juurde)
menu (edu, hea minek)

nakkama, nakata (külge
hakkama)
orb, orvu (vanemateta laps,
vaenelaps)
pulbitsema (mulinal keema)
purgima, purin (tühjenda-
ma, tühjaks laadima, ene-
sest välja ajama)
pälvima (teenima, väärima)
raun, -a (kivihunnik, kivine
koht)
säästma (kokku hoidma;
armu heitma)
sööstma (tormama, hüp-
pama)
taluma (kandma, välja kan-
natama)
tüün, -e (vaikne, tasane)
viipama, viibata (käega
märku andma)
võigas, võika (võõristav,
kole, õudne)
võluma (paeluma, nõiduma)
õgev, õgva (sirge)
ülle, üll, ült (selga, seljas,
seljast [riide kohta])
üsk, üsa (süli)

Hõimkeeled.

103. Keele rikastamisel uute tüvisõnadega tulevad arvesse ka hõimkeeled. Eesti keele rikastamisel on kasutatud hõim-
keeltest peamiselt soome keelt. Soome keelest laenatud sõnust

on mõned seevõrra kodunenud meie keeles, et raske on neid pidada veel laenatuiks, näit.: *luuletama, huvi, üllatama* jt. Tuttavamaist ja kodunenumaist soome laenudest mainigem:

aade (mõte, idee)
aare, aarde (kallisvara)
anastama (vägivaldselt omandama, enda kätte kiskuma)
haihtuma (lenduma, laiali valguma)
harrastama (innukalt tegutsema)
hetk, -e (silmapilk)
hurmama (nõiduvalt joovastama)
häirima (segama [rahu])
hüvitama (tasu, rahuldust andma)
julm, -a (halastamatu, toores, metsik)
jäik, jäiga (kange, paindumatu)
lakkama (järele jääma, lõppema)
levima (laiali lagunema)

Lisaks eelmistele mainitagu veel järgmisi vähem kodunenud soome keelest laenatud sõnu:

aldis, alti (kättesaadav, mõjualune [näit. haigusele, tuultele])
korvama (tasuma, tasu andma; aset täitma, asendama: *Loomulik mõistus*

matk, -a (reis)
mugav (mõnus, kohane)
möönma, möönan (nõustuma, järele andma)
raev, -u (suur, pöörane viha)
retk, -e (teekond)
seik, seiga (asjaolu, asi)
solvama (haavama hingeliselt)
soodus, soodsa (päriolev, kohane, kasulik)
suhe, suhte (vahekord)
suund, suuna (liikumise siht)
säilima (alal hoiduma)
sünge (tume, õudne)
tajuma (märkama, meelte kaudu vastu võtma)
tarm, -u (tahtejõud, energia)
vaist, -u (loomusund, instinkt)
üha (ühtelugu, ikka)

korvab mõnikord hariduse puudust)

lelu (mänguasi, mängukann)

paitsi (välja arvatud: *kõigis paitsi kahes juhtumis...*)

pelk, pelga (paljas, ainus, puhas: *See on pelk vesi. Ta teeb seda pelgast kangekaelsusest*)

ponnistama (pingutama jõudu)

pädev, -a (asjatundlik)

pürgima, -pürin (kuhugi-poole püüdlema, tungima)

turm, -a (hukatus, häving: *See oli talte turmaks*)

turv, -a (kaitse, vari)

uje, ujeda (kartlik, arg, häbelik)

104. **Harjutus.** Moodustada vähemalt kakskümmend lauset, milledes esineks murde- ja soome keelest laenatud sõnu!

105. **Vanemate laensõnade ja rahvusvaheliste sõnade tunnuseid.**

Laensõnadel	Rahvusvahelistel sõnadel
1. Sõna algul ei ole häälikuid <i>b, d, g</i> ; nende asemel on <i>p, t, k</i> : <i>kindral</i>	1. Sõna algul võib olla ka <i>b, d, g</i> : <i>biblioteek</i>
2. Pearõhk on alati esimesel silbil: <i>págas</i>	2. Pearõhk võib olla ka järgsilbil: <i>trikóo</i>
3. Sõnas ei leidu võõrhäälikuid <i>f, š, z, ž</i> : <i>masin</i>	3. Sõnas võib leiduda ka <i>f, š, z, ž</i> : <i>atašee</i>
4. Järgsilbis ei ole pikka vokaali: <i>apelsin</i>	4. Järgsilbis võib olla ka pikk vokaal: <i>bensiin</i>
	5. Sõna algul võib olla kaksik- või kolmikkonsonant: <i>staap, stroof</i>

106. **Rahvusvaheliste sõnade kuju eesti keeles.** Rahvusvahelisi sõnu kirjutame samade õigekirjutusreeglite järgi nagu eesti omi sõnu, kusjuures võõrhäälikud kirjutatakse tähtedega *f, š* (mitte: *sch* ega *sh*!), *z, ž* (mitte *zh*!), näit.: *ballett, beež, benefiss, bolševik, büst, daatum, fatamorgaana, džungel, dušš, žest, žurnaal, garaaž, miniatuur, grammofon, limonaad, šokolaad, teater, konstaterima.*

Võõrhäälik *ch* transkribeeritakse eesti keeles sõna keskel ja lõpul kas *h* või *hh*-ga, mitte *k*-ga, näit.: *melanhoolia*, *almanahh*, *monarh*,

h esineb: a) pika vokaali või diftongi järel: *psüühika*, *psüühiline*; b) teise konsonandi kõrval: *arhiiv*, *arhitekt*, *tehnik*, *arheoloogia*.

Muil juhtumel on tavaliselt *hh*: *psühholoogia*, *mehhanism*, *stahhaanovlane*, *almanahh*.

Rahvusvahelisi sõnu dekloneeritakse nagu eesti omi sõnu, liigitades neid eesti sõnade eeskujul käändkondadesse: seejuures aga arvestatakse ainult nende lõpposa, alates pearõhulisest (või kõrvalrõhulisest) silbist. Nii käändub *apelsin* nagu *lauljatar*, *ballett* nagu *lett*, *kilomeeter* nagu *meeter*.

107. Leida sotsialistliku ühiskonnakorraga seoses olevaid uudissõnu nagu *aktiiv*, *artell*, *brigaad*, *stahhaanovlane*, *teenistuja* jt., määrata nende tähendus ja kasutada neid lauseis!

Laenatud sõnad.

108. Nagu igas keeles, nii on ka eesti keeles peale algupäraste põhisõnade, mis on pärit eesti suguharude keeltest vanal ajal (*pea*, *jalg*, *mesi*, *käsi*, *lind*, *puu*, *aeg*, *isa*, *kallas*, *maa*, *rahvas*, *vana*, *valge*, *võõras*, *elama*, *hoidma*, *kandma*, *mina*, *sina*, *ise* jne.), palju laensõnu, mis on tunginud ja vastu võetud eesti keelde alates kõige vanemast ajast kuni käesoleva ajani.

Laensõnad jagunevad kaheks suureks rühmaks:

a) rahvakeelsed laensõnad (*rukis*, *sinel*, *rand*),

b) kirjakeelsed laensõnad (haritlaste kaudu laenatud uuemal ajal: *kultuur*, *energia*, *sport*).

Rahvakeelseid laensõnu. Balti laene: *hammas*, *kael*, *sein*, *härg*, *oinas*, *hernes*, *seeme*, *äke* jne.

Germaani laene: *kuningas*, *mõök*, *nael*, *sadul*, *võrk*, *rukis*, *põld*, *leib* jne.

Vene ja slaavi laene: *sinel, verst, kindral* jne.; *saabas, kasukas, lusikas, sahk, aken, riist, raamat, nädal* jne.

Kirja- ja haritlaskeelseid laensõnu. Kreeka keelest: *idee, energia, teooria, füüsika, matemaatika, filosoofia, grammatika, meloodia, tragöödia, ookean* jne. Kreeka tüvedest on tuletatud ka hulk uemal ajal tarvituselevõetud sõnu nagu *kino, telefon, elekter* jt.

Ladina keelest: *eksam, verb, subjekt* jne. Uuemaist sõnadest: *raadio, omnibus* jt.

Prantsuse keelest: *paraad, hotell, kabinet, kartong, šokolaad, lojaalne, promenaad, restoran* jne.

Itaalia keelest: *kassa, žiiro, kontsert, tenor, karikatuur, kompvek, moto, loterii* jne.

Hispaania keelest: *kastanjett, veranda, kannibal* jne.

Inglise keelest: *miting, sport, tennis, partner, lift, revolver, standard* jne.

109. **Laensõnad ja rahvusvahelised sõnad.** Laenatud sõnade puhul tehakse vahet laensõnade ja rahvusvaheliste sõnade vahel. Laensõnad on need, millede võõrast päritolu me enam ei taju, sest et sõna on kujult ja kõlalt rahvapärastunud, muutunud eestipäraseks: *aken, saabas, tund, tükk, oksjon, vagun, pärslane, pärgament.*

Rahvusvahelised sõnad on need, mis paljudes kultuurkeeletes on ühes ning samas tähenduses tarvitusel: *telefon, streik, tšekk, dušš, aktiivne, dialektism, marksism, bolševik.* Rahvusvahelistel sõnadel esinevad võõrkeelsed häälikud ja võõrapärane rõhk.

Kunstlik loomine.

110. Kõige vähem tarvitatav uute tüvisõnade soetamisviisidest on sõnade kunstlik loomine ja elluviimine. Siiski on eesti keeleuendajail ja -rikastajail korda läinud luua kunstli-

kult uusi tüvisõnu, milledest mitmed on suutnud võita eluõiguse teiste sõnade kõrval.

Näiteid kodunenud sõnadest:

ese (asi)
evima (omama)
kehtima, kehtin (maksvusel olema)
laip, laiba (surnukeha)
laup, lauba (otsaesine)
lünk, lünga (tühi, puuduv koht)
meenuma (meelde tulema),
meenutama (meelde tule-
tama)
mõrv, -a (mõrtsukatöö)
mürsk, mürsu (kahurikuul)
nentima, nendin (kindlaks
väitma, konstateerima)

range (vali, karm, nõudlik
[karistus, ilme, stiil])
reetma, reedan (ära andma :
*Vaenlasele kasulik olla
tähendab kodumaad
reeta*)
relv, -a (sõjariist)
roim, -a (kuritegu)
siiras, siira (otsekohene,
avameelne)
taunima (hukka mõistma)
tõik, tõiga (tõsiasi, fakt)
valk, valgu (munavalge)
veenma, veenan (uskuma
panema)
üllas, ülla (suursugune)

Nendele lisaks toome neid kunstlikult loodud sõnu, mis on vähem kodunenud.

aabe, aape (kirjatäht)
embama, emmata (ümbert
kinni võtma, kaisutama)
kaatma, kaadan (korda
saatma midagi halba, näit.
roima)
malbe (vähenõudlik, mahe,
heatahtlik)
naasma, naasen (tagasi
tulema)
neimama (kätte maksma)

peirima (läbi elama, kogema,
tundma)
sulnis, sulni (magus-armas,
naudinguline [tundmus,
lõhn, õhk, muusika])
süüme (südametunnistus)
terk, terga (terav ots, tera)
ulm, -a (unenägu)
väisama, väisata (külasta-
ma, visiteerima)

Mõne kunstlikult loodud sõna loomisel on olnud kõlaliseks eeskujuks mingi võõrkeelne sõna, näit. : *sulnis* — soome *suloinen*, *relv* — *revolver*, *laip* — saksa *Leiche* (hääldatakse: *laiche*), *evima* — ingl. *to have* (hääldatakse *tu eev*), *laup* — vene *лоб*.

Mõned neist on saadud taas olemasolevate eesti sõnade koondamise teel, näit. : *välmima* — *välja mõtlema*, *selmet* — *selle asemel et*, *kaavitama* — *kaasa avitama*.

111. **Harjutus.** Leida uusi sõnu ja püüda määrata nende päritolu (murdesõna, soome laen, kunstlikult loodud)!

112. **Harjutus.** Asendada järgmised sõnad uutega ja moodustada vastavaid lauseid!

Silmapilk; surnukeha; kinni panema (ust); ära lõhkuma (vana maja); mööda saatma (aega); alles hoidma (vanu asju); meelde tulema (endised ajad); meelde tuletama (endisi aegu); laiali laotama (ajalehti, lõhnu); laiali minema (suits, udu); tagasi tulema (koju); kätte maksma (ülekohut); ära andma (*ei tohi ära anda oma isamaad*); kätte saama (paremaid tagajärgi); ära ütleva, end lahti ütleva (juhataja kohalt); ära tegema, valmis tegema (ülesannet); maha jätma (*lind jättis maha oma pojad*); heaks tegema (ülekohut); tasu, rahuldust andma; ära minema (kodunt); üles leidma (uut masinat); üles leidma (näit. Ameerikat).

Näidis: Silmapilk = hetk: Oodake veel hetk!

Liitsõnade moodustamine.

Liitsõnade tunnused ja liigid.

113. Võrrelda järgmisi sõnapaare omavahel!

Varsa kabi oli haige.

Lapse silmad (kelle silmad?)
vajusid kinni.

Suur tükk *ajab suu lõhki.*

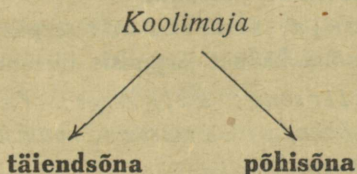
*Heinamaal kasvas palju
varsakapju.*

*Ta vaatles mind suurte süütute
lapsesilmadega* (mis-
suguste silmadega?)

*Meie väed said sõjasaagiks
mitu suurtükki.*

Nagu näeme, võivad üksikud sõnad koos moodustada uue sõna, millel on omaette tähendus. Sellist vähemalt kahest sõnast koosnevat sõnaühendit, millel on omaette tähendus, nimetatakse **liitsõnaks**.

Liitsõna koosneb kahest osast:

Liitsõnal on ainult üks pearõhk, mis asetseb harilikult täiend-
sõnal.

Liitsõnad	Lihtsõnad
<i>süurlinn, põisipea, vana mees</i>	<i>süür linn, põisi pea, vana mees</i>

Liitsõnal käändub harilikult ainult põhisõna, kuna täiend-
sõna ei käändu, näit.:

see suurlinn

selle suurlinna

seda suurlinna

sellesse suurlinna

e. suurlinnasse

need suurlinnad

nende suurlinnade

neid suurlinnu

nendesse suurlinnadesse

e. suurlinnusse

Erandiks on *ne-lõpuline* täiendsõna, mis käändub ühes põhi-
sõnaga: *vaenelaps — vaeselapse — vaestlast* jne.

114. **Harjutus.** Koostada lauseid, milledes mõned järg-
mistest sõnapaaridest esineksid nii liht- kui liitsõnadena!

Poisi pea, lapse kingad, vana isa, vana mees, isa maa, ema keel, konna silm, seltsi maja, noor mees, vana sõna, mehe sõna, hobuse jõud, mööda minnes, jala pealt.

Näidis: Poisi pea oli vajunud alla. Neiu kandis poisi-
pead.

115. Liitsõnu võime liigitada selle järgi, mis sõnaliik on põhisõnaks. Selle liigituse järgi saame järgmised rühmad:

- 1) nimisõnalised liitsõnad: *raudahi*
- 2) omadussõnalised liitsõnad: *tulipunane*
- 3) liit-asesõnad: *iseenesega*
- 4) liit-arvsõnad: *kakssada*
- 5) liit-määr- ja -sidesõnad: *seepärast, aegamööda*

Jälgida täiendsõna käänat järgmises liitsõnus!

Raudahi; kiirrong; sulgkerge; rauaahi; põllumees; südamesõber; peadurdev; mäkketõus; kooliskäija; terveksaamine.

Täiendsõna võib olla igas käändes (nominatiiv, genitiiv, partitiiv, illatiiv, inessiiv jne.), kuid enamasti esineb ta kas nominatiivis või genitiivis.

Esimesel juhul on meil tegemist nominatiivse, teisel juhul genitiivse liitumisega.

Nominatiivne ja genitiivne liitumine.

116. Kõrvutagem nominatiivse ja genitiivse liitumisega liitsõnu!

Nominatiivne liitumine:	Genitiivne liitumine:
<i>paberkorv</i> (= paberist tehtud korv)	<i>päberikorv</i> (= korv paberi jaoks)
<i>tütarlaps</i> (= naissoost laps)	<i>tütrelaps</i> (= tütre oma laps, võib olla ka poiss)
<i>käskiri</i> (= kirjutatud, trükimata teos)	<i>käekiri</i> (= teatavale inimesele omane kiri)

Nagu nähtub neist näiteist, on nominatiivse ja genitiivse liitumisega sõnadel tähenduslik vahe. Sellepärast tuleb allpool kindlaks määrata, millal tarvitatakse nominatiivset, millal genitiivset liitumist.

117. **Nominatiivne** liitumine esineb järgmisil juhtumel:

(Reegel 1.) Kui täiendsõna tähendab **materjali, ainet**, millest põhisõnaga väljendatud ese on tehtud, siis liitub ta nominatiivselt, näit.: *raudahi, kuldraha, vaskkatel, õlgkatus, nahkkinnas, viltsaapad, plekkkatus, klaasnõu, nõoredel, lõuendpuri, piparkook, pottahi, palkmaja, plüüsmööbel, lumimemm, pitskrae, sulgpadi, siidkleit* (mitte: siidikleit), *paberraha, kipskuju, rasvküünal*.

Märkus. Toitude nimetused on harilikult siiski genitiivse liitumisega: *seapraad* (= sealihapraad), *linnupraad, kapsasupp, õunamoos* jne.

(Reegel 2.) **Kujuja tunnust** tähendav täiendsõna liitub nominatiivselt: *sarvloom, tiibklaver, okasloom, lehtpuu, võrkkiiik, tükksuhkur, poeglaps, programmkõne, trahvtöö, keerdtrepp, kilpkonn, piltkiri, lakk-kingad, rohtlaas, härghöövel, verihaav, kaelkirjak, kiudlina, sulgpilv, nurksulud, sulgloom*.

Siia tuleb lugeda ka juhtumid, kus täiendsõna ja põhisõna mõisted võrduvad teineteisega, katavad teineteist: *aedlinn* (= aiakujuline linn, linn-aed, s. o. linn, mis on ühtlasi aed), *käskkiri* (= kiri, mis on ühtlasi käsk), *asitõend, linnriik, sihtjoon, märklaud, piduõhtu, piltmõistatus, kiiktool, juurvili, lõõtspill, rongkäik* (mitte: rongikäik), *hõimrahvas* (mitte: hõimurahvas), *rindkuju* (mitte: rinnakuju), *lillkapsas, pidupäev*.

(Reegel 3.) **Seisukohta ja asendit** tähendav täiendsõna liitub nominatiivselt: *piirjoon* (= piiril olev joon), *piirriigid, otslaud, lõppsõna, põhilaud, naabermaja, naabervald, lõppeksam* (mitte: lõpueksam), *lõpparve* (mitte: lõpuarve), *lõpppidu* (mitte: lõpupidu), *külgsein, piirjõgi*.

(Reegel 4.) **Abinõu, vahendit** tähendav täiendsõna liitub enamasti nominatiivselt: *vesiveski* (= vee abil töötav veski), *aurküte, vesiküte, elekterküte, õhkpidur, vesivärvid, peegelpilt, trükkteos, õhkpuhastus, pumpkõev, rotatsioon-*

masin, nikotiinmürgitus, gaasmürgitus, vesijahutus, käsikiri, käsiraud, jalgratas, jalgpall, jalgrada, sõrmlaud (viulil), sõrmkübar, hammashäälik (= hammaste abil moodustatud häälik), huulhäälik, tulisignaal, pannkook, vesiravi, elektervalgustus, küünalvalgustus.

Märkus. Erandlikult liitub mõnikord vahendit tähendav täiendsõna ka genitiivselt: *kurguhäälik, kõhurääkija, rinnahingamine, hõõvिलाast.*

(Reegel 5.) Olulist **asukohta** tähendav täiendsõna liitub nominatiivselt: *põldpüü, aedmaasikas, merikajakas, merikapsas, meripääsuke, merisalat, merivaik, metsõunapuu, põldhein, männikseen, vesiroos, metsinimene.*

Erandeid: *laanepüü, kõrvelõvi.*

(Reegel 6.) Olulist **esinemisaega** tähendav täiendsõna liitub enamasti nominatiivselt: *talvmüts e. talimüts, talvivil e. talivili, talvrukis e. talirukis, talvõnisu e. talinisu, kevadmüts, kevadpalitu, suviüllikond, suvivili, suvikübar* (mitte: suvekübar).

(Reegel 7.) Mõningais **laen-** ja **võõrsõnus** liitub täiendsõna nominatiivselt, mis sellistena enamvähem muutumatult on laenatud: *kreiskool, postkast, postkontor, postmark, tempelmark, kontsertsaal, koolmeister, pruutpaar, kunstkärner.*

(Reegel 8.) Mõnedes vanemais **rahvakeelseis liitsõnus** liitub täiendsõna nominatiivselt: *laudlina, sadulsepp, kingsepp, mesipuu, tugipuu* jne.

(Reegel 9.) **Keemilistes ühendites** liitub täiendsõna enamasti nominatiivselt: *soolhape, vesiniküllihapend, kloorvesinik* jne.

118. **Genitiivne** liitumine esineb järgmisil juhtumeil:

1) Kui täiendsõna väljendab, **kelle** või **mille jaoks** on miski asi olemas, s. o. näitab asja funktsiooni: *paberikorv* (= korv paberite jaoks), *lapsvanker* (= vanker lapse jaoks), *lillepott, riidekapp* jne.

2) Kui põhisõna tähendab **hulka**: *liivakoorem* (= koorem liiva), *lumehang*, *veetilk*, *heinakuhi*, *viljavakk* jne.

3) Kui põhisõna **iseloostab täiendsõna mõistet**: *tüdrukuplika*, *poisipõnn*, *kuusepuu*, *siakala*, *hurdakoer*, *neegripoiss* (= neeger, kes on alles poisieas) jne.

4) Kui väljendi ümber tegemisel **täiendsõna muutub sihiti-seks**, s. t. kui täiendsõna näitab, millele on põhisõnaga väljendatud tegevus sihitud: *leivaküpsetaja* (küpsetab leiba), *raamatuköitmine* (raamatut köitma), *paberitoodang* (toodetakse paberi), *põllukünn*, *kartulivõtmine*, *viljalõikus*, *lastearst*, *rohusööjad*, *tänavapühkija*, *katuseparandus*, *häälekõvendaja*, *alkoholikeeld*, *külvikampaania*, *enesekritika* jne.

119. Täiendsõna, mis tähendab **liiki, laadi, kuuluvust, päritolu**, liitub nii nominatiivselt kui ka genitiivselt.

Nominatiivselt: *kariloom*, *paraadtrepp*, *märklaud*, *märksõna*, *tänavvõitlus*, *vägimees*, *vägitöö*, *piduõhtu*, *pidusaal*, *pidurong*, *piduülikond*, *käsivars* jne.

Genitiivselt: *vereromaan*, *masinakiri*, *keeleteadus*, *arsti-teadus*, *kõrvahaigus*, *ametiasutis*, *asjaolu*, *ajajärk*, *ajalugu* jne.

120. **Harjutus**. Liita järgmised sõnad kas nominatiivselt või genitiivselt!

Nahk + kasukas, tint + pott, vagun + aken, rukis + leib, raud + tööstus, vilt + tuhvcl, nurk + sulg, aed + linn, käsk + otsus, riist + võimlemine, lõpp + otsus, kloor + lubi, mõte + teadus, vesi + ravi, tänav + raud + tee, õun + supp, siga + praad, siid + kleit, tiib + klaver, rong + käik, sõrg + loom, suvi + vili, talv + rukis, sõrm + laud, aur + küte (= auru abil köetakse), väävel + hape, plekk + sepp, mets + vaht, vanker + ratas, morss + klaas, aken + eesriie, kupp + laskmine, bass + laulja, õlg + katus, õlg + kuhi.

Omadussõna (arvsõna) + nimisõna.

121. **Üldreegel**. Kui omadussõnaline (või arvsõnaline) täiendsõna käsitatakse põhisõnaga ühtekuuluvaks

ühiseks mõisteks, liidetakse ta nominatiivselt, kusjuures omadussõna (või arvsõna) jääb käändumatuks: *suurlinn, väikerahvas, üksmeel, vanasõna, hapuoblikas, kolmnurk, kuustahukas*. Nominatiivi asemel esineb vahel selle lühem kuju: *tooraine, võõrkeha, sirgjoon, kiirkiri, punapõsk, sinisilm, lühijutt, pisielukas, kõrgraba*.

Võõr-omadussõnul jääb niisugusel korral *ne*-lõpp ära: *normaalaeg, agraarolud, administratiivkaristus, patentlukk, tekstiiltööstus* jne.

Nimisõna (omadussõna, arvsõna) + omadussõna.

122. (Reegel 1.) Kui täiendsõna tähendab eset, millega põhisõna on **sarnane**, liitub ta nominatiivselt: *süsimust, jänearg, haudvaikne, hiirvagune, tuhkhall, vikerkaarikirju, kuldkollane, pronkspunane, meriroheline, piimvalge, õhkerge, raudraske, klaassile, jõhvterav, niitpeen, kristallselge, kuldkallis, surmkindel*.

Tähelepanu! Samuti: **lindprij, päevselge, koitkaunis, taevassinine, kirsspunane** (mitte: *linnuprij, päevaselge* jne.).

Märkus 1. Täiendsõna tähendab neis liitsõnus võrdlust.

Neid liitsõnu on kerge ära tunda sellest, et me saame neid ümber öelda sidesõna **nagu** või **kui** abil: *süsimust* = must kui süsi, *lindprij* = prii nagu lind.

Märkus 2. Järgmistes nimisõnadades esineb genitiivne liitumine: *hauavaikus, koeratruudus, linnuprius*, kuigi vastavad omadussõnad on nominatiivse liitumisega.

(Reegel 2.) Kui täiendsõna tähendab „millegi suhtes“, „millegi poolest“, siis liitub ta genitiivselt: *verevaene* (=vaene vere poolest), *viljarikas, kohusetruu, sünnipärane, veekindel, alkoholi vaba, maitsepeen*.

(Reegel 3.) *ne*- ja *line*-lõpulistes liit-omadussõnadades liitub täiendsõna genitiivselt: *sügavamõtteline, kaherublane*,

kahekeelne, sajajalgne, hullumeelne, suurelatuseline, ühevannune, meretagune, teravaotsaline, heledajuukseline.

Erandi moodustavad juhtumid, kus liitsõna juba ilma *ne*-lõputa on nominatiivse liitumisega: *üksmeel — üksmeelne, teravnurk — teravnurkne, nüüdisaeg — nüüdisaegne, vokaallõpuline.*

123. **Harjutus.** Liita kas nominatiivselt, genitiivselt või konsonanttüveliselt!

Sulg+kerge, võit+rõõmus, viis+aastak, meri+äärne, päev+selge, surm+haige, kaks+keelne, surm+tõsine, vili+rohke, haud+vaikne, saak+rikas, haud+vaikus, terav+mõistuseline, raud+raske, piim+valge, naaskel+terav, vesi+rohke, üks+meelne, kirss+punane, mees+kõrgune, terav+nurkne, võilill+kollane, kümme+aastane, täis+nurkne, jõhv+peen, kindel+käeline, nimi+sõnaline, tikk+sirge, nukker+meelne, leht+puine, hiir+vaikne, päike+paisteline, nüüdne+aegne, nõör+sirge, lind+priius, kolm+nurkne, lind+prii, koer+truu, taevassinine, alkohol+vaba, koit+kaunis.

Täiendsõnaks *s-* ja *ne-sõna*.

124. Eraldi tuleb vaadelda *s-* ja *ne-sõnade* (VII käändkond: *naine, katus, kirjutus*) liitumist oma põhisõna külge, sest nende kohta on kehtivad erilised reeglid.

s- ja *ne-sõna* liitub oma põhisõna külge üldiselt **s-lõpulise konsonanttüvena** ka neil juhtumel, kus muud sõnad liituvad genitiivselt: *kirjutuslaud, õigusteadus, usaldusväärne, tegevusala, naisadvokaat, välismaa, kinnisvara, ühistegevus, füüsilis-matemaatiline, muusikalis-kirjanduslik, hingamis-elund, sportlaspere.*

Sõnades *vaenelaps, teinepool* (= abikaasa) liitub *ne*-line täiendsõna nominatiivselt, kuid ka neis sõnus on võimalik konsonanttüveline liitumine: *vaeslaps, teispool.*

Märkus. Sõnus *vaenelaps, teinepool* käänduvad mõlemad sõnad: *vaeselapse, vaestlast* jne.

Genitiivselt tuleb täiendsõna liita järgmisil juhtumel:

a) Kui **mõtteselgus** seda nõuab: *looduselaps, naisemees, haigusehoog, õudusetunne, juhatuselige.*

b) Kui *s-* ja *ne-sõna* muutub ümbertegemisel **objektiks**: *kirjanduselugeja, looduseuurija, kaugusemõõtja, vaimustuseavaldus, otsusevõimeline, armastuseväärt.*

125. Kui *s-* ja *ne-sõna* on lühem kui 3-silbiline (*naine — naise*) või küll 3-silbiline, aga I- või II-välteline (*hobune — hobuse*), siis liidetakse täiendsõna vastavalt üldistele liitmisreeglitele kas genitiivselt või nominatiivselt (konsonanttüveliselt): *veiseliha, naisemees, matusepaik, hobusekoorem, hobuseraud, rebasekütt, naisarst, naiskütt jne.*

126. **Harjutus.** Liita järgmised sõnad!

Ühine+keskkool, kirjutus+masin, kinnine+täht, vaene+laps, õigus+mõistja, tervitus+marss, naine+kohtunik, harjutus+kool, seadus+tundmine, jalutus+käik, kinnine+vara, nüüdne+aeg, didaktiline+metoodiline, hobune+jõud, hobune+raud, rebane+nahk, väline+turg, veis+liha, kirjutamine+oskus, lugemine+himu, suitsetamine+vagun, valimine+leht, elustamine+katse.

Üksikjuhtumeid nominatiivse ja genitiivse liitumise alalt.

Nominatiivne liitumine:

raudahi (= rauast ahi)

tulikahju (= majapõlemine)

õhkpuhastus (= puhastus õhu abil)

merikajakas, merikapsas, merimadu, meripääsuke, merisalat (kindlad loodus-

Genitiivne liitumine:

rauaahi (= raua sulatamiseks)

tulekahju (= tule tekitatud kahju)

õhupuhastus (puhastatakse õhku)

mereelukas, merelind, mereloom, merehein (need liit-sõnad ei tähenda mingit

teaduslikud nimetused, mis tähendavad kindlat liiki looma, taime, ainet)

muldvall (= vall mullast)

naisarst (= naine on arst)

uudisjaht (= uudisena esinev jaht)

käsivars

kindlat liiki looma, taime, vaid üldse igat meres esinevat looma, meres kasvavat taime), *meremees mullavall* (= vall mulda, s. o. vallitaoline mullakogu)

uudisejaht (= jaht uudiste peale)

kämees

127. **Harjutus.** Püüda põhjendada järgmiste sõnade puhul nominatiivset või genitiivset liitumist!

Nominatiivne liitumine: õhkipidur, mägikits, seaduspärane, rahvusküsimus, kirjutuslaud, vesiveski, siidsukk, tintvedelik, rasvküünal, kiiktool, naisarst, naisrätsep, kolmnurkne, veripunnane, nõöpnõel, kilpkonn, piduõhtu, elekterküte, vesiküte, klaasile, vesiroos, suvinisu, postkontor, usaldusväärne.

Genitiivne liitumine: õhupidur, mäeronija, reeglipärane, keeleküsimus, söögilaud, veekindel, siidikorv, tindipott, rasvaheeringas, kiigetool, naistearst, naisterätsep, kaheteraline, verevaene, leivasupp, kirikutorn, viljarikas, kahemõtteline, enesepettus, rebasenahk, rohusööja, tuhandekordne, kevadekuulutaja, sügisetuul.

Näidis:

õhkipidur = õhk pidurdab;

täiendsõna tähendab vahendit (§ 117 4. reegel)

õhupidur = pidurdatakse õhku;

täiendsõna muutub ümber-tegemisel sihitiseks (§ 118 4. reegel)

128. **Harjutus.** Liita klambreis olevad sõnad kas nominatiivselt, genitiivselt või konsonanttüveliselt!

a) Ärge loopige (paber+tükke) põrandale, vaid visake nad (paber+korvi)! (Naaber+külas) asus endisel ajal (kihelkond+kool). Meie (kool+maja) köetakse (aur+küttega). (Hein+koorem) oli vajunud (lumi+hange). (Lumi+memmgi) oli hakanud sulama. Majad olid kaetud (õlg+, papp+ ja plekk+katusega). Aias kasvas (lill+kapsaid), (aed+maasikaid) ja (okas+roose). Meie linnas asub mitu (raud+tööstust). (Kolm+jalg) ei olnud küllalt (vesi+kindel). (Üks+meelne) otsus äratas suurt tähelepanu. Ta armastas avaldada (sügav+mõttelisi) lauseid. Külas juhtus suur (tuli+kahju). Rannas tiirles (meri+kajakaid). (Laud+veski) oli ehitatud kivist.

b) Ta ronis (kõis+redelit) mööda maja kolmandale korrale. (Käsi+kiri) oli valmis, see oli kirjutatud ilusa (käsi+kirjaga). (Pump+kaev) oli lähedal. Meil leidub (lai+ ja kitsas+rööpmelist) (raud+teed). Kaebealust kaitses (naine+advokaat). Alles (hiline+sügisel) võis ta alata õppimist. (Põld+majanduse) viimine kodanluse poolt saavutamatu tasemele on (siht+kindel) ja edukas Nõukogude Eesti (agraar+poliitika). Me elame (aed+linnas).

Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

129. Liitsõna osad (täiendsõna ja põhisõna) kirjutatakse alati kokku.

Aga alati ei ole kerge otsustada, kas meil on tegemist liitsõnaga või mitte. On palju selliseidki sõnu, mida võime kirjutada kokku või lahku, selle järgi, missugust sisu tahame sõnadele anda.

Lisaks §-s 93 toodud näiteile toome veel järgmised:

Tallinn on **suur linn**,
Iga leiva **küpsetaja**
Konna silmad olid avatud.

aga ta pole kaugeltki veel
suurlinn.
pole veel **leivaküpsetaja**.
Keegi astus poisi **konna-**
silmadele.

Üldreegel. Sõnad, mis kokku moodustavad erilise ühtlase mõiste, kusjuures alati ei ole enam tajutav liitsõna üksiksõnade tähendus, kirjutatakse kokku: *põllumees, varsakabi, kassikäpp, pääsusilm, konnasilm, neljapäev, uusaasta* (= 1. jaan.), *sedamaid, möödaminnes* (= muuseas), *jalapealt, igaüks* jne.

Allpool vaatleme eraldi nimisõnade, omadussõnade, kohanimede, arvsõnade, pöörd sõnade ja määr- ning sidesõnade kokku- ja lahkukirjutamist.

Nimisõnad.

Nimisõna + nimisõna.

130. **Täiendsõna ains. nominatiivis või konsonanttüveline:** *raudahi, vesiveski, hõbelusikas, kuldsõrmus, naisarst, hingamis-elund.*

Kui täiendsõna on ains. nominatiivis või konsonanttüveline, kirjutatakse ta oma põhisõnaga **kokku**.

131. **Täiendsõna ainsuse genitiivis.**

(Lahku:)

(selle) **lapse silmad** (kelle silmad?)

(selle) **linnu laul** (kelle laul?)

(selle) **linna elanikud** (mille elanikud?)

(selle) **haige maja** (maja kuulub haigele, on haige oma)

sõbra raamat (raamat kuulub sõbrale)

(selle) **raamatu kaas**

(Kokku:)

(1.) **lapsesilmad** (missugused, mis liiki silmad?)

linnulaul (mis liiki laul?, vrd. *koorilaul, lastelaul*)

linnaelanikud (elanikkude liik, vrd. *maaelanikud*)

haigemaja (majaliik, maja, kus asuvad haiged, haigla)

küünlatuli (tuleliik, vrd. *elektrituli*)

kastepisar, ukسلävi, sääreluu, rinnakorv, õunajook

Nimisõna ainsuse genitiiv kirjutatakse põhisõnast **lahku**, kui ta osutab **päraltolemist, kuuluvust** (enamasti kellelegi

üksikule) ja vastab küsimustele: **kelle, mille pära't? kelle, mille oma?** (*lapse silmad*).

Nimisõna ainsuse genitiiv kirjutatakse põhisõnaga **kokku**, (1.) kui ta väljendab **liiki** või **laadi** ja vastab küsimustele: **mis liiki? mis laadi? missugune?** (*lapsesilmad*).

Märkus. Seesuguseid liitsõnu (täiendsõna ains. genitiivis) saab sageli öelda ka teiste sõnadega: *metsaelu* (= elu metsas), *raha himu* (= himu raha järele) jne.

Vaadeldgem, millal veel nimisõna ains. genitiiv kirjutatakse **kokku** oma põhisõnaga!

(2.) *kuusemets* (= kuuskede mets), *lambakari* (= lammaste kari), *lillekimp* (= lillede kimp), *paberossikarp*, *mõtterägastik*, *kiivivare*, *tikutoos*, *raamatukauplus*;

(3.) *liivakoorem* (= koorem liiva), *veeloik* (= loik vett), *mullahunnik*, *haluvirn*, *heinakuhi*, *paberitükk*, *küünlajupp*, *rahvahulk*, *püimaliiter*;

(4.) *poisijüts*, *tüdrukuplika*, *mehemürakas*, *lutsukala*, *kuusepuu*, *nõiamoor*, *hurdakoer*.

Nimisõna ainsuse genitiiv kirjutatakse **kokku** oma põhisõnaga veel järgmisil juhtumel:

- (2.) kui ainsuse genitiiv on **mitmuse tähenduses** (*kuusemets*);
- (3.) kui põhisõna väljendab **hulka**, **kvantumit** (*liivakoorem*);
- (4.) kui põhisõna iseloomustab **liiki**, kuhu täiendsõna mõiste kuulub (*poisijüts*).

132. Täiendsõna mitmuse genitiivis.

Nimisõna mitmuse genitiiv kirjutatakse põhisõnast harilikult **lahku**, kui ei ole erilist põhjust ega vajadust kokku kirjutam seks.

Näiteks: *majade katused*, *sõnade valik*, *värvide küllus*, *lehtede kahin*, *linnade elanikud*, *loengute sari*, *vigade parandus*.

Erandlikult kirjutatakse nimisõna mitm. genitiiv põhisõnaga **kokku**, kui ta moodustab põhisõnaga kindla mõiste

ja kui on vaja osutada genitiivi liigilist tähendust: *laste-
aed, naistearst, teadetebüroo, vöörastemaja, toiduainetekauplus*
e. *toiduainete-kauplus*.

Lahku:

*vanemate armastus laste
vastu* (= vanemad armas-
tavad lapsi)

Kokku:

vanematearmastus (= ar-
mastus vanemate vastu)

Märkus. Siltidel, templitel ja reklaamplakatitel võib kerg-
loetavuse pärast pikemaid sõnu nagu *toiduainetekauplus,*
poeglastekeskool jne. kirjutada ka lahku: *TOIDU-
AINETE KAUPLUS, POEGLASTE KESKKOOL* jne.

133. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku
või lahku!

Kirjanik oli oma hariduse omandanud (alg ja kesk koolis)
ja täiendanud seda hiljem (ise õppimise) teel. Isa ja ema sõit-
sid (Oktoobri revolutsiooni aasta päeva aktusele). Meie maja
asetses (linna serval). Olin sõlminud (kirja vahetuse) ühe
(gruusia õpilasega). (Lapse silmades) peegeldus usaldus. Meie
klassi parim õpilane võttis osa (keskkooli õpilaste spordi võist-
lusest). Puhus äge (põhja tuul), kui mehed algasid oma pikka
(mere sõitu). Organisatsiooni (liikmete arv) oli viimastel aega-
del jõudsasti kasvanud. Õpilased käisid varaseil (hommiku tun-
didel) kuulamas (linnu laulu). (Rahva hulk) põgenes (kabu
hirmus), kui (öli vaat) plahvatas põlema. Kavatsesime asutada
suure (viljapuu aia) ja selle ümbritseda kõrge (puu taraga).
(Kaste pisarad) helkisid (hommiku päikeses). (Õpilase kuub) oli
alati puhas. Soovitati kõikidel juua (vitamiini rikast) (õuna
mahla). Alles (jaanuari kuus) algasid (talve külmad). (Poisi
pea) valutas.

Omadussõna + nimisõna.

134. Omadussõna kirjutatakse nimisõnast üldiselt **lahku**. Kokku kirjutatakse see ainult siis, kui ta moodustab koos nimisõnaga eritähenduselise sõna.

Lahku:

*väike rahvas, vana mees,
uus aasta, vana maja,
põlev puu*

Kokku:

*väikerahvas, vanamees, uus-
aasta (= 1. jaanuar), vana-
sõna, põlevkivi*

Viimasel juhul käändub ainult põhisõna, kuna omadussõna ei käändu (*suurlinn, suurlinna, suurlinnade* jne.).

Konsonanttüveline omadussõna kirjutatakse nimisõnaga alati **kokku**: *nüüdisaeg, kinnistäht, ühiskeskool, normaalaeg, toorained, kultuurinimene, agraarolud* jne.

Omadussõnad.

135. Nimisõna + omadussõna.

1) *Sulgkerge, raudraske, peegelsile, vesihall, taevassinine.*

2) *Sõnaosav* (= osav sõnade suhtes, sõnade poolest), *verevaene, lõõgivalmis, kohusetruu, sõnaaher, tulekindel.*

Nimisõnaline täiendsõna kirjutatakse omadussõnaga **kokku**:

1) kui ta on **nimetavas käändes** (*sulgkerge*);

2) kui ta on **omastavas käändes** ja esineb **suhte tähenduses** (*verevaene*).

136. Omadussõna + omadussõna. Siin esineb kaks juhtumit:

1) ilma sidekriipsuta kokku: *hulljulge, hapumagus, kurikaval, kibemagus, tumeroheline;*

2) sidekriipsuga kokku: *trotslik-uhke, emalik-hell, heatahtlik-pilkav, füüsilis-matemaatiline, didaktilis-metoodiline, dialektilis-materialistlik.*

Omadussõna kirjutatakse omadussõnaga **kokku** 1. juhul sulavad sõnad nagu iseseisvaks väljakujunenud mõisteks. 2. juhul on meil tegemist pikemate ja enam jhuslikku laadi liitumistega või meil esinevad mõlemad mõisted kõrvuti üheõiguselistena; nad ühendatakse sidekriipsuga.

Märkus. Sõnades nagu *hirmus kuum, kole külm, põhjatu sügav* esineb esimene sõna adverbi tähenduses (*hirmus, kole, põhjatu* tähendavad siin „väga“) ja kirjutatakse teisest sõnast lahku.

137. <i>ne-</i> ja <i>line-</i> lõpulised liit-omadussõnad.	
<i>eesti keel, meeter lai</i>	<i>eestikeelne, meetrilaiune</i>
<i>heleda värviga, selle nimega</i>	<i>heledavärviline, sellenime-</i>
	<i>line</i>
<i>kümme aastat, kahe korst-</i>	<i>kümneaastane, kahekorst-</i>
<i>naga</i>	<i>naline</i>
<i>Koidula aeg, Emajõe ääres</i>	<i>Koidula-aegne, Emajõe-</i>
	<i>-äärne</i>

Kui põhisõnaks on *ne-* ja *line-*lõpuline omadussõna, siis kirjutatakse see alati oma täiendsõnaga **kokku**.

Genitiivi ees asetseb täiend.

138. <i>liivahunnik</i>	<i>märja liiva hunnik</i>
<i>raamatukauplus</i>	<i>vanade raamatute kauplus</i>
<i>keeleõpetaja</i>	<i>eesti keele õpetaja</i>
<i>meetripikkune</i>	<i>mitme meetri pikkune</i>
<i>linnadevaheline</i>	<i>nende linnade vaheline</i>
<i>Kreutzwaldi-aegne</i>	<i>lauluisa Kreutzwaldi aegne</i>
<i>Aga: tähtis keeleküsimus</i>	
<i>(täiend tähtis ei kuulu</i>	
<i>keele vaid põhisõna küsi-</i>	
<i>mus juurde)</i>	
<i>Samuti: märg liivahunnik,</i>	
<i>väike künlatuli.</i>	

Genitiiv kirjutatakse **lahku**, kui selle ees on täiend, mis käib ainult selle genitiivi kohta.

139. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku, lahku või ühendada sidekriipsuga!

Kirjanike liidu koosolekust võtsid osa ka (noor kirjanikud). Mu vend lõpetas ülikooli (normaal ajaga). (Suurem osa) meie õppivast (noor soost) harrastab innukalt kirjandust. Paljud meie kooli lõpetajad siirdusid (kõrgema astme) (kutse koolidesse). (Vabal ajal) harrastasin (viiuli mängu). (Kultuur inimest) tuntakse ta käitumisest. Kaarel Uljaste oli (kohuse truu) ja (usaldus väärne) teenistuja. Kõikidele meeldis professori (ajaloolis filosoofiline) ettekanne. Gravüür oli (võrratu ilus). Õpetlased uurisid (kinnis tähti). (Ema jõe äärseil) luhtadel käis kibe (heina töö). Kevadel korraldatakse (koolide vahelised) võistlused (kerge jõustikus). Meil oli juhus (puhke päeval) kuulata (maa ilma kuulsat) (klaveri kunstnikku). Ümbrust varjasid (määratu kõrged) (puu hiiglased). (Leiva päts) oli (kahe kilogrammi raskune). (Akna klaasid) jäätusid, sest et (kesk küte) oli rikkis. Lugesin üht huvitavat (vene keelset) (aja kirja). (Nääri eelne) laat oli väga (rahva rikas).

Käändsõnade kokkukirjutamise üksikjuhtumeid.

140. Omadussõnadena esinevad pärisnimed (väike algtäht!) kirjutatakse järgnevast üldnimest lahku, näit.: *eesti keel, vene keel, setu murre, lõuna-eesti murre, alatskivi murre, soome-ugri rahvad, eesti rahvalaulud, kaspia heeringad, ameerika oksjon, soome kelk.*

141. Sõnad **küsimus, asi, põhimõte, seadus, reegel, viga** kirjutatakse eelneva ains. genitiiviga harilikult kokku: *ajaküsimus, rahaasjad, ametiasjad, tasupõhimõte, värsireegel, abieluseadus, kongruentsiseadus, objektiviiga.* Kuid juhuslikke ja vähemtarvitatavaid ühendeid, eriti veel pikemate sõnade puhul,

kirjutatakse ka lahku: *abiandmise küsimus, toetamise põhi-
mõte, (sõitis) koosoleku asjas (linna), elu ja surma küsimus.*

Ka sõna **puudus** kirjutatakse eelneva ains. genitiiviga hari-
likult kokku: *ajapuudus, unepuudus* (küsimus: mis asi?).
Aga vahel ka lahku: *julguse puudus* (küsimus: mille puu-
dus?). Näiteks: Minu *ajapuudus* on ka põhjendatud. Aga:
Aja puudusel ei saanud ma tööd lõpetada (= aja puuduoleku
tõttu).

142. Vaadeldgem sõna **ala** kirjutamist!

Ta tegutses teaduse alal

See **teadusala** oli talle vöö-
ras

Sõna **ala** kirjutatakse lahku, kui ta esineb tagasõnana;
kokku, kui ta eelneva sõnaga moodustab ühiseks mõisteks
sulava liitnimisõna.

143. Sõnad **eba-, era-, esi-, esma-, hiigla-, igi-, kesk-,
pea-, pisi-, põhi-, püsti-, sega-, sise-, üli-, läbi-, uhi-, võhi-,
puru-, ime-, pool-, puht-, liht-, välis-** kirjutatakse järgneva
sõnaga kokku: *ebausk, esimees, esiloeng, esmakordne, hiigla-
suur, igihaljas, keskkool, peamees, pisielukas, põhiküsimus,
püstihull, püstiseis, segaeeskava, sisemaa, läbitoores, uhiuus,
võhivõõras, puruhaige, imekena, poolhull, puhtteaduslik, liht-
aru, välismaa.*

Sõna **eri** kirjutatakse põhisõnast lahku või kokku:

eri sõna (= ise, eraldi, oma-
ette sõna)

eri vihik, eri võimalus

eri küsimus (= üksik, oma-
ette küsimus)

eriseadus (= eriline, spet-
siaalne seadus)

eriarst, erikaal

eriteadus (= eriline, spet-
siaalne teadus)

Sõna **eri** kirjutatakse põhisõnast lahku, kui ta tähendab
„ise, omaette, lahusolev, eraldi, üksik“; *eri* kirjutatakse põhi-
sõnaga kokku, kui ta tähendab „eriline, spetsiaalne“.

144. **Harjutus.** Moodustada järgmisist sõnust vähemalt 2×2 sellist lauset, kus sõna *eri* järgnevate sõnadega tuleb kirjutada kokku ja kus see tuleb kirjutada lahku!

Eri ala, eri töö, eri koosolek, eri tuba, eri vihik, eri kohustus, eri arst, eri haridus.

Näidis: Tema eriala on elektrotehnika. Elektrotehnika moodustab füüsika eri ala. Sel sõnal on kaks eri tähendust. Seda sõna tarvitatakse eritähenduses (= erilises tähenduses).

145. Sõnad **eht, valmis, ise, päris, kogu** kirjutatakse järgneva sõnaga kokku või lahku.

Lahku:	Kokku:
kui <i>eht, valmis</i> jne. esinevad juhusliku täiendina	kui <i>eht, valmis</i> jne. moodustavad nimisõnaga kindla, väljakujunenud mõiste
<i>See on eht kaup. Valmis tööd võib ära viia. päris hea, kogu päev</i>	<i>ehtrite, ehtnaiselik valmisriietekauplus isemeelne, isesõitja, koguarv, pärismaalane, pärisorjus</i>

146. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku!

a) (Eesti keel) on minu (ema keel). (Kooli raamatu kogus) leidus (eesti, vene, inglise ja prantsuse keelseid) raamatuid. Seda huikamist ja hõiskamist, seda (linnu laulu) ja (lille lõhna), (metsa kaja) ja (pilli heli)! Jüri Alamaa on tegutsenud viimasel ajal (teaduse alal). Ma pean sõitma (kooli asjus) Tallinna. Mu (vana vanemad) kannatasid (une puuduse) all. (Käitise teenistujad) pidasid (koos olekut). Me saime oma teekonnal

(meelt ülendava) (vaate pildi) osaliseks. Kalastuse küsimuses ilmus (eri seadus) ja avaldati eri (ajakirjades).

b) Astuge (raamatu kauplusse) ja ostke endale („Mahtra sõda“)! Meie valla (noorte kultuuriline ise tegevus) ei piirdu ainult (laulu ja mängu harrastamisega). (Tühi kott) ei seisa püsti. Kas olete elanud (suur linnas)? Lõpetage (üli kool) (normaal ajaga)! (Vilkuva küünla tuld) oli kaugele näha. Dokumentid olid paigutatud (tule kindlasse) kappi. Lapsed mängisid (liiva hunnikus). Varss hüppas üle (kahe meetri laiuse) kraavi. See oli (esma järguline) materjal. Jään selles küsimuses (eri arvamusele). (Päris maalased) suhtusid võõrastesse (umb usklikult). Kitsad (jala nõud) olid tekitanud varbaile (konna silmad). Meil varem puudusid (arengu perspektiivid) oma (suur tööstuse) näol. Haiget ravis (kurgu haiguste eri arst).

Kohanimed.

147. 1) *Peipsi järv, Tartu linn, Balti meri, Soome laht*

2) *Kaspia meri, Vaikne ookean, Punane meri, Valge meri*

1) *Piirisaar, Emajõgi, Munamägi, Pühajärv*

2) *Tartumaa, Saaremaa, Eestimaa, Prantsusmaa*

3) *Läänemeri, Põhjameri*

4) *Tütarsaar, Naissaar, Jäämeri, Võrtsjärv*

Kohanimi kirjutatakse lahku tema juurde kuuluvast üldnimest:

1) kui üldnimi ei moodusta mingit kohanime lahutamatu osa ja kui **kohanimi võib esineda ka üksi ilma üldnimeta**: *Peipsi järv* (vrd. *Peipsi*);

2) kui **kohanimeks on käänduv omadussõna**: *Must meri, Musta mere, Musta merd* jne.

Kohanimi kirjutatakse kokku tema juurde kuuluva üldnimega:

- 1) kui **üldnimi moodustab kohanime lahutamatu osa**, nii et kohanimi ei esine kunagi kohanimena ilma üldnimeta: *Piitri-saar, Emajõgi*;
- 2) kui **üldnimeks on sõna maa**: *Tartumaa*;
- 3) kui **kohanimeks on ilmakaare nimetus**: *Läänemeri*;
- 4) kui **kohanimeks on nimisõna ja see on liitunud üldnime külge nominatiivselt või konsonanttüveliselt** (sel juhul kohanimi ei käändu): *Tütarsaar, Naissaar*.

148. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku, lahku või ühendada nad sidekriipsuga!

(Kuressaare linn) asetseb (Saare maal). Tallinna rannast on näha (Paljas saar), (Aegna saar), (Nais saar) ja (Viimsi pool-saar). (Lõuna Eesti) on üldiselt mägisem kui (Põhja Eesti). (Narva jõgi) tuleb (Peipsi järvest) ja suubub (Soome lahte). (Otepää ümbrus) (Püha järve), (Väike Muna mäe), (Hobuse pea mäe) ja (Ema jõe) algusega on kujunenud turistidele rohkesti külastatavaks alaks. Oma matkal oli ta külastanud (Endla järve) ja (Laiuse lossi) varemeid. Stalini-nimeline kanal (Valge mere) ja (Lääne mere) vahel ehitati 20 kuuga. (Suessi kanal) ühendab (Vahe merd) (Punase merega). (Ruhnu saar) (Riia lahes) on jätnud unustamatu mulje kõigile külastajaile. (Vil-sandi saar) (Saare maa lääne rannikul) on (maa ilma kuulus) oma (linnu riigiga). (Lasna mägi) ja (Ülemiste järv) asetsevad Tallinna ligidal.

Arvsõnad.

149. Arvsõnadest kirjutatakse lahku:

ühelised, tuhanded, miljonid jne.

Kokku kirjutatakse:

kümned ja sajad (nimelt sõnad **-teistkümmend** e. **-teist, -kümmend** ja **-sada** kirjutatakse juurdekuuluva arvuga kokku).

1002 = *tuhat kaks*
2000 = *kaks tuhat*
3 000 000 = *kolm miljonit*

11 = *üksteistkümmand e.*
üksteist
20 = *kakskümmand*
300 = *kolmsada*

Näiteid:

3768 = *kolm tuhat seitsesada kuuskümmand kaheksa* ;
105 814 = *sada viis tuhat kaheksasada neliteistkümmand.*

Need reeglid on kehtivad ka järgarvude ja murdarvude kohta:

3768. = *kolme tuhande seitsmesaja kuuekümne kaheksas* ;

$\frac{1}{3768}$ = *kolme tuhande seitsmesaja kuuekümne kaheksandik.*

Ka **mitu**, **mõni**, **paar** kirjutatakse järgneva teistkümmand-, kümmand- ja sada-sõnaga kokku: *mitusada, mõnisada, paarsada, mitukümmand.* Muude arvude ees aga lahku: *mitu tuhat, paar tuhat.*

150. Sõna **pool** kirjutatakse järgneva sõnaga kokku ja lahku.

Lahku:

See kestis pool tundi,
poole tunni pärast,
pool liitrit, poole liitri,
poolest liitrist

Kokku:

poolkuu
poolkera
poolhull
poolametlik
poolmuidu

Sõna *pool* kirjutatakse järgneva sõnaga kokku, kui ta põhisõnaga moodustab nominatiivse liitumise ja jääb deklinaativimatuks (*poolkuu*).

Sõna *pool* kirjutatakse järgnevast sõnast lahku, kui ta tähendab millegi hulka (*pool mida?*), kusjuures ta käändub (*poole tunni pärast*).

151. Arvsõna + *ne*-lõpuline omadussõna. *ne*-lõpulisel omadussõnal kirjutatakse täiendsõnaga kokku: *kaheaastane, kümneaastane, kahesaja-aastane* (tamm). Kokku tuleb

kirjutada ka sõnad nagu 3650-aastane, 554-meetrine, 36-liitrine. Kui kirjutame need arvud sõnadega, siis tuleb tarvitada sidekriipsu iga sõna vahel:

kolm tuhat kuussada viiskümmend		kolme-tuhande-kuuesaja-viiekümne-aastane
---------------------------------	--	--

Pikemaid arve niisuguseil korral on parem kirjutada arvedega: 3650-aastane (kergem lugeda!).

Ilukirjanduslikes teoseis tuleb inimese eluea aastad kirjutada sõnadega: kaheksakümne-aastane.

152. Murdarvud liitsõnades.

kaks ja pool aastat		kahe-ja-pool-aastane
		(2 ¹ / ₂ -aastane)
neli ja kolmveerand meetrit		nelja-ja-kolmveerand-meet-rine

153. **Harjutus.** Kirjutada sõnadega järgmised arvud!

17, 50, 200, 204, 450, 5000, 2 000 000, 3247, 107 000, 3719, 23 047, 519 676.

154. **Harjutus.** Kirjutada kokku, lahku või ühendada sidekriipsuga klambreis olevad sõnad ja arvud!

Minu (üheksa kümne aastane) vanaisa jäi haigeks. (Mitme saja leheküljeline) „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ sisaldab olulisema osa meie igapäevasest sõnavarast. Ants oli juba (paar teist kümmend) aastat vana. Pootsman oli (pool haige), kui ta pikalt meresõidult tagasi jõudis. Ilmus trükist (1750 leheküljeline) teos. Meie õues kasvab (mitme saja aastane) tamm. Spordiväljakule ehitati (tuhande viie saja meetrine) jooksurada. Turist jõi (kolm veerand) liitrit piima. (Veerand sada) aastat on kulunud sellest, kui lõpetasin õigusteaduskonna. (Mitu tuhat) pealtvaatajat jälgis huviga (jalgpalli võistlusi). Ainult (paar kümmend) kopikat oli tal veel taskus. Õde ostis (pool liitrit) maasikaid. L. Koidula sündis aastal (tuhat kaheksa sada neli kümmend kolm). Külalised saabusid alles (poole tunni)

pärast. (Pool aasta) oli lõppenud ja õpilased said kätte tunnistused. (Muusika pala) oli kirjutatud (kolm veerand taktis).

Verbid.

155. Liitverbideks loetakse verbe, millel on põhisõnaks verb ja täiendsõnaks kõrvalsõna nagu *ära, välja, kinni, juurde, tagasi, vastu* jne., mis verbiga moodustavad mingi uue mõiste, mida põhiverb üksi ei väljenda.

Näiteid: *ära kulutama, välja võtma, kinni jääma, sisse tungima, kokku tulema, tagasi pöörduma, vastu tulema, kätte saama, alla kirjutama, ette lugema, pärale jõudma, maha võtma, edasi ruttama, juurde tulema, lahti laskma, laiali ajama, segi paiskama, läbi rääkima, mööda minema, korda saatma, tähele panema, järele vedama, osa võtma.*

Tähelepanu! Mitte asjatuid kõrvalsõnu! Mõned keeletarvitajad, kes püüavad olla moodsad, tarvitavad selliseid verbe nagu *veetma, sõltuma* jne. koos kõrvalsõnadega (*ära veetma, ära olenema, ära sõltuma* jne.), mis mõjub koomiliselt ja annab tunnistust keeletarvitaja vähesest keelelisest taibust.

Määrsõnad tavaliselt ei moodusta verbiga liitverbe. Sellised määrsõnad on näit.: *siin, siia, siit, seal, sinna, sealt; lähedal, kaugel, kõrgel; eile, hiljuti, varsti; julgesti, sügavasti, kergesti; paremini, toredamini, kergemini* jne.

Need määrsõnad kirjutatakse 'seepärast verbidest üldiselt lahku: *kõik sealt saabunud inimesed, kõrgele kerkivad lained, lähedal elav sõber, varsti saabuv rong, need sügavasti liigutatud kuulajad, see paremini tehtud töö, see rahulikult puhkav mees.*

156. Liitverbe kirjutame mõnedes vormides *k o k k u*, mõnedes lahku, näit.: *ette ütelda — etteütlev, kokku tulema — kokkutulemine.*

157. Jälgigem liitverbi vormide kirjutamist kokku või lahku järgmiste näidete varal!

Lahku:

1) *kui välja lähen, välja minnakse, välja läksin, välja mindi, välja läheksin, välja mindaks*

Ära ette loe! ärge ette lugege!

Ta minevat ära.

Ma nägin teda tagasi tulevat.

Arvasin ta ära sõitvat.

2) *välja minema, välja minemas, välja minemast, välja minna, välja minnes*

3) *Mu sõber on tagasi tulnud.*

Eestlasi on palju välja rännanud.

Kiri on kätte saadud.

Ta oli koosoleku kokku kutsunud.

Koosolek olevat edasi lükatud.

Kui oleksime varem välja sõitnud, oleksime varem tagasi jõudnud.

Kokku:

1) *väljamine mine, välja minemise, väljamine mist jne.*

väljamineja, väljaminejat, väljaminejale jne. ettelugemine, ettelugeja;

tagasitulek;

ärasõit.

2) *väljaminev, väljamineva, väljaminevat jne. vastuvõetav, vastuvõetava jne.*

3) *Tervitasin tagasitullnud sõpra.*

Väljarännanud tulid tagasi.

Kättesaadud kiri sisaldas rõõmusõnumeid.

Kokkukutsutud koosolek jäi pidamata.

Edasilükatud koosolek peetakse parteisaalis.

Varem väljasõitnud inimesed hakkasid juba saabuma.

4) *Doktor on töölt tagasi tulemata.*

Raamatud on alles tagasi toomata.

Unustasin selle sisse kirjutamata.

Ta sammus mööda ilma meid tähele panemata.

4) *Tagasitulemata doktorit otsiti telefoni kaudu.*

Tagasitoomata raamatud toodagu kiiresti tagasi!

5) *See on vastuvõtmatu, kättesaamatu asi.*

L a h k u kirjutatakse:

1) **pöördelised vormid:** *Kui välja lähen, välja mindi, ära ette loe!*

2) **ma-infinitiiv, da-infinitiiv ja des-vorm:** *välja minema, välja minna, välja minnes;*

3) **nud- ja tud-partitsiip**, kui nad moodustavad verbi liitaja (küsimus: **mida teinud? mida tehtud?**): *Poiss on tagasi jõudnud (mida teinud?). Kui oleks varem välja sõidetud (mida tehtud?).*

Märkus. Sel puhul on *nud-* ja *tud-partitsiip* ühenduses sõnadega *on, oli, olen, olevat, oleks* jne. (*olema* vormid) Vahel võib *olema* vorm küll puududa, aga on kergest juurdemõeldav, näit.: *Kõik on kohal, välja arvatud Juku* (= *välja on arvatud Juku*). *Ta seisis seal, suu kokku pigistatud* (= *suu olles kokku pigistatud*). *Kui jooksjad ette jõudnud...* (= *olevat ette jõudnud*). *Alles hiljuti tagasi jõudnud...* (= *olles alles hiljuti tagasi jõudnud*).

4) **ma-infinitiivi ilmaütlev kääne (mata-vorm)**, kui see esineb liitajana (küsimus: **mida tegemata?**): *Ta on tagasi tulemata (mida tegemata?)*

K o k k u kirjutatakse:

1) **teonimi ja tegijanimi:** *väljamine mine, väljamineja;*

2) **-v- ja tav-partitsiip:** *väljaminev, arusaadav asi, vastu võetav tingimus* jne.

Märkus. Ainult sel tingimusel, kui *v*-partitsiip moodustab *vat-lõpulise* lauselühendi, kirjutatakse ta lahku: *Nägin teda tagasi tulevat* (= nägin, et ta tagasi tuleb). *Arvasin ta ära sõitvat* jne.

- 3) **nud-** ja **tud-partitsiip**, kui need esinevad omadussõnalises või nimisõnalises tähenduses (küsimus: **missugune? kes? mis?**): *tagasitulnud sõber* (missugune sõber?), *kättesaadud kiri* (missugune kiri?), *väljarännanud* (kes?) *tulid tagasi*.
- 4) **mata-vorm**, kui see esineb omadussõnalises tähenduses nimisõna ees (küsimus: **missugune?**): *tagasitulemata tuttav*, *ärategemata töö* (missugune tuttav? missugune töö?).
- 5) **mutu-lõpuline omadussõna**: *kättesaamatu kiri*, *asi*.

Märkus. Kui tekib kahtlus liitverbi vormi kokku- või lahkukirjutamise suhtes, meenutagu järgmist: kui on võimalik kõrvalsõna asetada ka verbi taha, tuleb kirjutada lahku: Lauset *Kui raamat tagasi toodi* võib muuta: *Kui raamat toodi tagasi*.

158. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku!

Küsimuse otsustamist ei tahetud (edasi lükata) ega seda päevakorrast (ära võtta). (Tagasi vaadates) tehtud tööle võis saavutustega jääda täiesti rahule. Tee muutus kitsamaks ja (edasi pääsemine) osutus raskeks. Kui kiri oli (ette loetud), muutus (pealt kuulajate) meel kohe rõõmsaks. (Üles ehitada) on alati raskem kui (maha lõhkuda). Me nägime, et sa (maha kukkusid), kuid me ei saanud sulle kohe (appi rutata). Tüdruk, kuidas sa (välja näed)! Esimees oli unustanud volitusele (alla kirjutamata) ja tähtsaadetist ei saadud (välja võtta). Õpilane unustas tunnistuse (tagasi toomata). Organisatsiooni juhataja teatas, et kui (välja kuulutatud) ajaks nõutav arv organisatsiooni liikmeid (kokku tuleb), siis algab koosolek täpselt. Koolis ei lubata (ette ütelda). Palun teie korraldust, et (ligi lisatud) kuulutus teadetetahvlile (üles pandaks). Olin kurb, et sa nii ruttu (ära läksid).

159. Verbidest tuletatud nimi- ja omadussõnad. Nagu teonimes ja tegijanimes, nii kirjutatakse sõnad *ära, välja, kinni, ette, üles, tähele, korda* jne. ka teistes verbidest tuletatud nimisõnades ja omadussõnades kokku: *tagasitulek, vastuvõtt, ettevaatlik, tähelepanelik, kordaminek, ära-kiri* jne.

Kokku kirjutatakse verbaalse nimisõnaga ka mõned määr sõnad (adverbid): *kojutulek, varatõusja, pahakspanek*, kui nad moodustavad kindla, väljakujunenud mõiste.

Kokku kirjutada tuleb verbaalseid nimisõnu ja omadussõnu isegi siis, kui täiendiks on infinitiiv või mõni kääne, kui nad seejuures põhisõnaga moodustavad kindlakskujunenud mõiste, näit. *magamaminek, tundmaõppimine, lüüasaamine, avalikuks-tulek, teeleminek, kooliskäijad* (lapsed) jne.

Olgu aga alla kriipsutatud, et kokkukirjutamisega niisugusel korral ei tule liialdada.

Lahku:

*kollaseks värvitud maja
sügavasti pettunud mees
sõjas kannatada saanud
isikud
joomist edendavad tegurid
karistada saanud õpilased
temale meeldiv ajaviide
puhtust armastav isik*

Kokku:

*südantlõhestav
silmatorkav
käegakatsutav
kaugeleulatav
vaimunärv
meeltliigutav
kõikehaarav*

160. „Vastuhakkamine“ ja „vastu hakkamine“

Lahku:

*tema vastu hakkamine (= temale hakati vastu)
tema ette jõudmine (= temale jõuti ette)*

Kokku:

*tema vastuhakkamine (= tema ise hakkas vastu)
tema ettejõudmine (= tema jõudis ette)*

ukse ette toomine (= midagi
toodi ukse ette)

ukse ettetoomine (= uks
toodi ette)

Sõnad *vastu, ette, juurde, alla, peale, sisse, kätte, külge*, jne. kirjutatakse verbist alati lahku, kui nad ei esine kõrval- sõna, vaid tagasõna tähenduses, mis ei käi järeloleva verbi, vaid eesoleva käändsõna kohta.

See on tunda ka rõhutamisest: esimesel juhul on *hakka- mine, jõudmine, toomine* rõhutatud, teisel *vastu* ja *ette*. Õige on: *rongi ette jäänud lehm* (mitte: *rongi ettejäänud lehm*), *ukse ees seisja* jne.

161. **Alati kokku** kirjutatakse verbid: *alavääristama, ala- hindama, abielluma, iseloomustama, kooskõlastama, tasakaa- lustama, iseäratsema, eesõigustama, ülehindama, tasalülitama, hädamaanduma, auhindama, pillerkaaritama*.

Neis sõnus täiendsõna koos verbiga moodustab lahutamatu liitsõna ja kirjutatakse kõigis verbivormes kokku: *alahindan, alahindasin, alahindaksin, alahinnaku, alahinnatud, alahin- nata* jne.

Võrrelda!

*üle viima, üle viia, viin üle,
viigu üle! viiakse üle*

*alahindama, alahinnata, ala-
hindan, alahinnaku! ala-
hinnatakse*

Lahku:

*Mööda minnes uuest
majast kohtasin oma vana
sõpra.*

*Kokku võttes eelöel-
dut, pean ütleva, et...*

Kokku:

*Möödaminnes (= muu-
seas) olgu tähendatud
järgmist...*

*Kokkuvõttes on juhtu-
nud viga.*

Kui on tegemist nimisõna *kokkuvõtte* seesütleva käändega, siis kirjutatakse *kokkuvõttes* kokku.

162. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku!

a) Juhatuse poolt (kokku seatud) eelarve esitati koosolekule (vastu võtmiseks). (Kokku kutsutud) akadeemikud olid (kokku tulnud). Botaanikud kavatsesid (ette võtta) matka läbi tundmatute laante. Kaalumatut ettepanekut ei tahtud (vastu võtta). Õppimise tarvilikkusest hakatakse vahel liiga hilja (aru saama). Kui ta õhtul, nagu ta oli (ette teatanud), koju jõudis, leidis ta, et korsten oli (maha varisenud). (Maha unustatud) kirja, mille pidin temale (ära saatma), ei saanudki ma (ära saata). Raamatukogust (välja laenatud) raamatuid ei ole veel kõiki (tagasi toodud). (Kokku võttes) (lõpp kokku võtteid) selgus, et (suurem osa) (välja antust) oli (välja antud) (hea korra) eest hoolitsemiseks. (Kätte saamata kiir saadeti), mida tahtsin juba eile (kätte saada), on ikka alles (kätte saamata). Raamatud, mis juba ammugi on (tagasi toodud), tuleb kohe (välja anda). (Hästi treeneritud) suusatajast (ette jõudmine) ei olnud sugugi kerge.

b) Kõik need tingimused olid meile (vastu võetavad). Haja-meelne professor viis (alla kirjutamata) kirja posti. (Eile avaldatud) seadusel on (kaugele ulatuvad taga järjed). (Auto alla jäänud) isik toimetati haiglasse. Äрге (ala hinnake) tema abi, aga ärge seda ka (üle hinnake)! Kõigepealt tuli rahuldada (ette tellimused). Nägin oma tuttavat mulle (vastu tulevat). Mõnuga (ette loetud), avaldas luuletus suurt mõju. Kõik läksid ujuma, (tähele panemata) seda, et taevas läks pilviseks. (Maale sõit) kujunes kõigile (huvi pakkuvaks). Õpilased olid ametis (üles antud) (õppe tükide) (pähe õppimisega).

c) Lapsed olid toast (välja hiilinud) ja raamatud laual (lahti unustanud). (Korra pidaja) palus (korra rikkujat) (edasi minna) ja teisi (rahule jätta). Pikkade (läbi rääkimiste) järel jõuti viimaks (kokku leppida) ja kõik (kokku tulnud) läksid koju. Kohver, mille (ära saatmiseks) tegin mitu päeva tagasi korralduse, on mul alles (kätte saamata). (Valgeks lubjatud) koolimaja röömustas lastevanemate silma.

Ees- ja tagasõnad.

163. Ees- ja tagasõnad kirjutatakse lahku neist sõnust, millede kohta nad käivad, näit.: *ahju juurde, seinä ääres, vastu akent, maja ees, piki randa, vastu tahtmist, seinä mööda, öö läbi, lõuna paiku, üle jõu.*

Ainult siis, kui ees- ja tagasõna nimisõnaga koos moodustavad mingi adverbiaalse ütluse, kus mõlemaid sõnu üksikult ja otseses mõttes enam ei tajuta, kirjutatakse nad kokku, näit. *aegamööda, kõigepealt, naljapärast, jalapealt, minupärast, vastumeelt, meeltmööda, sõnapealt, punktipealt, üle käte* (minema), *ülepea* (= üldse), *üleöö* (= kiiresti: *üleöö kuulsaks saama*), *käepärast, kohapeal* (asjaga tutvuma).

Märkus. Ees- ja tagasõna kirjutatakse nimisõnaga kokku ka sel juhul, kui ta ei esine ees- ja tagasõnana, vaid on täiendsõnana nimisõna ees, moodustades mingi eri tähendusega liitsõna: *pealkiri, ülevõim, päri vool, vastukaja, vaheletulek* jne.

164. Sõnad **pool, poole, poolt** kirjutatakse eelmise sõnaga kokku ja lahku:

Lahku:

metsa poole, teisel pool, igal pool, põhja poolt, metsa poolt, ida poole, mere poole, lõuna poolt, vaskul pool, nende poolt

Kokku:

siinpool, väljaspool, seespool, kuspool, siitpoole, väljapoole, siitpoolt, kustpoolt, allapoole, ülespoole, tahapoole

Sõnad *pool, poole, poolt* kirjutatakse:

- 1) lahku, kui eelmiseks sõnaks on käändsõna (käändub);
- 2) kokku, kui eelmiseks sõnaks on määr- või abisõna (mis ei käändu või käändub osaliselt, nimelt kolmes kohakäändes).

165. Sõnad **haaval, pidi** kirjutatakse eelmise sõnaga alati kokku: *ükshaaval, vähehaaval, kättpidi* jne.

Märkus. Kui käändsõna ees on mingi tema kohta käiv täiend, siis kirjutatakse *haaval* ja *pidi* põhisonast lahku: *teist jalga pidi, ühte nurka pidi; kolm tükki haaval, kaks liitrit haaval.*

166. Sõnad **kaupa, viisi** tagasõna tähenduses kirjutatakse ainsusega kokku, mitmusest lahku.

Kokku:

osakaupa, järgukaupa, paarikaupa, tüki viisi, kuuviisi

Lahku:

osade kaupa, järkude kaupa, paaride kaupa, tundide viisi, kuude viisi

Lahku kirjutatakse ka: *kolme liitri kaupa, terve nädala viisi. Mispärast nii?*

167. Sõnad **kombel, moodi** kirjutatakse eelmisest sõnast lahku, sest nad omavad tagasõna tähendust: *lapse kombel, kunstniku moodi*. Ainult kui need sõnad sulavad eelmise sõnaga liitadverbiks, kirjutatakse nad kokku: *imekombel kohtama, õnnekombel pääsema, mehemoodi töötama* jne.

Sõna **teel**: *telefoni teel, raadio teel, kirja teel*. Kui sõna **teel** esineb tagasõna tähenduses, siis kirjutatakse ta eelmisest sõnast lahku.

168. Määrsõnad (adverbid).

Lahku:

seal sees, sinna peale, endast mõista, iseenesest mõista, palja jalu, palja päi, ristis käsi (= ristis kätega), lõppude lõpuks, taga paremaks, vara hommikul, hilja õhtul, kahe silma vahele (jääma).

Kokku:

seepärast, sellepärast, sedamaid, sedaviisi, mispärast, niisiis (= seega), vahetevahel, kahevahel, tagantjärele, ennekoike, enamvähem, sinnapaika (jätma).

Adverbi kirjutame harilikult lahku. Ainult kui kaks sõna on sulanud nagu ühiseks adverbiliseks mõisteks, kus mõlemat sõna üksikult ja otseses mõttes enam ei tajuta, kirjutatakse nad kokku.

Lahku:

Iga päev toob midagi uut.

Ma tulen juba **teine kord**.

Mis pärast juhtus, ta ei teadnud.

Nad tulid **sinna juurde**

Muu seas (= muude asjade seas) oli korvis ka õunu.

Kokku:

Igapäev (= alati: Seda juhtub igapäev).

Teinekord (= uuesti) ära tee seda!

Mispärast te tulite?

Sinnajuurde (= lisaks) tuli veel muid asjaolusid.

Muuseas (= muide) pean tähendama...

Sõna **kõige** komparatiivi ees kirjutatakse sellest lahku: *kõige suurem, kõige julgem, kõige paremini* jne.

Sõna **tahes** kirjutatakse teisest sõnast lahku: *kes tahes, mis tahes, kus tahes*. Kokku kirjutatakse sõnad *igatahes, tahes-tahtmata*.

169. **Harjutus**. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku!

a) Ta istus (tundide viisi) oma (laua ääres) ja joonestas. Kui (koju jõudsime), olime (läbi märjad). Ta pääses (ime kombel). Mulle teatati asjast (telefoni teel). (Vahe peal) olid inimesed (laiali läinud). (Kust poolt) täna tuul puhub? Võõras teretas kõiki (kätt pidi). Paranenu hakkas (vähe haaval) töötama. (Teisel pool) järve on ilus (metsa tukk). Ta töötas (mehe moodi). (Enne kõike) tuleb (kava koostada). See asjaolu jäeti (kahe silma vahele). (Tahes tahtmata) tuli kõigil alistauda. Inimesed suundusid (kahele poole). (Igal pool) hea, kodus kõige parem. Laps vaatles mind (üksi silmi). Ei ole ilus rääkida halba (selja taga). Õpilased, reastuge (kahe kaupa) ja hakake liikuma (ujula poole)! (Ligi kaudu pool kilomeetrit siin pool) ujulat algab tore puistee.

b) Puud palistasid teed (kahelt poolt). (Pikka mööda) saabus laev. (Tahes tahtmata) pidi ta (ühes tulema). (Iga tahes) ei ole asi nii, nagu te kirjeldate. (Vahet pidamata) sadas. Ärge silmitsege mind (alt kulmu)! Kaarel astus välja mu (selja tagant). Tal on viisiks oma vastasele (selja tagant) (kallale kippuda). (Vahe peal) oli (vihma sadu) lakanud.

Sidekriipsu tarvitamisest liitsõnades.

170. Sidekriipsu tuleb tarvitada liitsõnus:

- 1) **lugemise hõlbustamiseks:** *ettekannete-õhtu, tagavara-rehepeksumasin, kirjavahemärkide-õpetus, õigekeelsus-sõnaraamat, külmtoidu-lusikas, ühepäeva-liblikas* (liiga pikad sõnad); *lukk-kelk, plekk-karp, kohtu-uurija* (kolm ühesugust tähte kõrvuti);
- 2) kui **põhisõnal on mitu täiendsõna ja vastupidi:** *alg- ja kutsekool, koolivennad ja õed;*
- 3) **pärisnimedes** nagu *Lõuna-Eesti, Põhja-Euroopa, Koidula-aegne, Liiva-Hannus;*
- 4) **sõnade ühendamisel** nagu *luud-kondid, mehed-naised, siiasinna.*

171. **Kordav harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku, lahku või ühendada sidekriipsuga!

a) 108 673 (— sada kaheksa tuhat kuus sada seitse kümend kolm). (Kokku võttes) on meie kaubastu töötanud (tunnustus väärsest). (Islandi saare poolt) tulevad meile harilikult (madal rõhk konnad) (vihma sadudega). (Mitu kümend) poissi sooritas (spordi katsed). Sportlane jõi (pool liitrit) piima ja jätkas oma teekonda. (Tagasi saadetud) kirja, mille adressaati üles ei leitud, pole ma veel (kätte saanud). Kui raamatud on (välja antud), võib hakata uusi (vastu võtma). Nähes, et (nina mehele) liiga ei tehta, koguni ta selga sügatakse, kogunevad kõik (kärsta mehed) (pere mehe ümber), oodates, millal (süga-

mise järg) nende (kätte jõuab) (O. Luts). Fr. R. Kreutzwald sündis (Jõepere mõisas) (Viru maal) (neljateist kümnendal) detsembril (tuhande kaheksa saja kolmandal) aastal.

b) Uuest (eel arvest) kuulsime (pool ametlikult). See tamm on (mitu sada) aastat vana. (Rusika suurused) (lubja kivid) kolisesid (adra ümber). Juhatus otsustas (kokku kutsuda) (aasta pea koos oleku). (Käsk jalg) tõi (lukk kelgul) kohale (plekk karpe). V klass teostas ekskursiooni (Lõuna Eestisse). Sõlmiti uus (kauba leping). Inimesed käisid (edasi tagasi). Korraldati (kunstilis muusikaline ettekande õhtu). Raamat sisaldas kaks osa: (lause ja kirja vahemärkide õpetuse). (Arve ametnik) ostis endale uue (pliiatsi teritaja). Ratsanik kihutas (tuhat nelja) meist mööda. (Võib olla) tulevad Eesti Korpuse kangelased meile täna külla. Väike (õige keelsus sõna raamat) ilmus uues trükis.

c) Niiske (heina maa) aur laiub üle (maa pinna), punased söed hõõguvad veel (tule asemel), (talu taat) (heina saol) all pöörab (teist külge). Lapsed noppisid (jõe äärselt) (heina maalt) hulga (pääsu silmi) ja (kuller kuppe), millest nad tegid ilusaid (lille kimpe). Maret armastas väga kolme (kõrge kasvulist) ja (halja oksalist) (leina kaske) (maja taga). (Vahete vahel) lähem sm. Rüngaste ka (onu poega) külastama ja astub (tagasi tulles) nagu (mööda minnes) ka (vana tuttava poole) sisse. (Vanamehe hüti uks) on (seest poolt) riiviga (kinni pandud). Vaatlesime, kuidas linnud laskusid (hele sinisest suve taevast rukki põllule). (Vasakul pool) seisid (aia teibad), millede tippudel (kuld nokad) (hulga kaupa) istusid. (Kahe kümne aastane) autojuht sooritas katsed hästi. (Vankri mürin) kadus (metsa taha).

d) (Vigade parandus) oli tehtud (kõikide poolt) korralikult, (välja arvatud) ainult üks õpilane. (Ema jõe äärsed luhad) on kevaditi veega (üle ujutatud). (Välis hädaohu) tekkides otsisid meie (esi vanemad) ikka (ees kätt) venelaste juurest sõjalist liitu. Ühe teada on (Pikasilla parvest üle tulles) maa (siin pool) parve kõik selge (Mulgi maa), teised teevad vahet (Pärnu

ja Viljandi maa) vahel — mine võta kinni, (mis sugune) see (päris eht Mulgi maa) on. Eesti NSV-d piirab (lääne poolt) (Lääne meri), (põhja poolt) (Soome laht), (ida poolt) (Peipsi järv). (Eel arve), mida oli vaja (kokku seada), on alles (kokku seadmata), sest (selle kokku seadja) on haige.

Tuletamine sufiksite abil.

Sufiks ja sufikssõna.

172. Oleme varem näinud, et sõna tüvele võidakse liita muutelõppe, mis moodustavad eri sõnavorme, näit.: *raamat* — *raamatu-t*, *raamatu-sse*, *raamatu-te-sse*; *ilus* — *ilusam*, *ilusa-im*; *loe-n*, *luge-si-n*, *loe-ksi-n*.

Nendele muutelõppudele lisaks on olemas seesuguseid lõppe, mis liitudes sõna tüvele moodustavad uue sõna.

Võtame näiteks sõna *suvi* ja liidame sellele lõpu *-la*, saame uue sõna *suvila*; samale sõnale liidame lõpu *-tama*, saame uue sõna *suvitama*. Kui sõnale (*mees*) *mehe* liidame lõpu *-lik*, saame uue sõna *mehelik*. Seesuguseid sõnaosi, mis liidetuna sõna külge moodustavad sellest uue sõna, nimetatakse liiteiks e. sufiksiteks ja liite abil moodustatud sõnu sufiks-sõnadeks.

Seda osa, mis jääb järele, kui eraldame sufiksi, nimetatakse sõna põhitüveks ehk juureks.

Näiteid põhitüve, liite ja lõppude kohta:

1, *elu -sta -mise -ks*

põhitüvi

liide e. sufiks

teonime tunnus

käändelõpp

2. *lend -le -ksi -n*

põhitüvi

liide e. sufiks

tingiva kõneviisi tunnus

pöördelõpp

Liidete abil on võimalik tuletada käändsõnu, pöördõnu ja abisõnu. Selle järgi liigitatakse liided kolme rühma:

- a) käändsõnaliited: *kalur, ujula, mehine, mõistlik*;
- b) pöördõnaliited: *kala stama, ilutsema, tõmblema*;
- c) mäarsõnaliited: *usinasti, varemini, vastastikku*.

Eesti keel on rikas liidete poolest. Näiteks on võimalik sõnast *kiri* tuletada eri liidete abil järgmisi uusi sõnu: *kirjand, kirjalik, kirjutama, kirjutus, kirjeldama, kirjastama, kirjastus* jne.; sõnast *elama* saame: *elu, eluline, elav, elanik, elanikkond, elatama, elatuma, elustama, elamu, elamus, elatus* jne.

Liided võivad liituda:

- a) konsonant- või vokaaltüvele: *lõp-lik, venna-lik*;
- b) nimetavalisele või omastavalisele tüvele: *sigala, mõtte-tu*;
- c) ainsuse tüvele või mitmuse tüvele: *liiva-ne, mehi-ne*;
- d) tugevaastmelisele või nõrgaastmelisele tüvele *arg-us, mäe-stik*.

Allpool anname lühikese ülevaate tähtsamaist meie keeles esinevaist liiteist.

Nimisõnu tuletavad liited.

Isikut ja tegijat väljendavad liited.

173. **-ja**: *andja, paluja, tulija, viija, esitleja, kuulipilduja*.
-ja tähendab tegijat üldse. Ta liitub *ma*-infinitiivi tüvele.

Tuletada meelde, millal on liite *-ja* ees **-e**, millal **-i** (*olija, põdeja*)!

174. **-ur**: *kalur, kangur, lambur, lendur, vedur, tegur, kohtutäitur, piilur, miinipildur, juuksur, valgur*.

Liide *-ur* moodustab sõnu, mis tähendavad isikut (või ka asja), kellel on alatine tegevus, amet, elukutse, funktsioon, kes püsivamalt, elukutseliselt millegagi tegeleb. *-ur* liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele.

175. **-nna**: *lauljanna, näitlejanna, õpetajanna, usbeklanna, sõbranna, müüjanna, eestlanna, prantslanna.*

Liide **-nna** tähendab naissugu isikut.

-tar: *sõbratar, kaunitar, poisitar, eestitar, kirgiisitar, ilmatar, rõõmutar.*

Liide **-tar** tähendab naissugu isikut või olendit.

Nii **-nna** kui ka **-tar** liituvad ainsuse genitiivile.

176. **Harjutus.** Tuletada järgmiste liidete abil järgmisist sõnust uusi sõnu!

-ur	loobuma, lendama, petma, pidama, vedama, laskma, hoidma, juus, tööstus, piiluma
-ja	tulema, lugema, panema, pesema, minema, nägema
-nna	eestlane, ukrainlane, Tartu, Tallinn, Läti
-tar	sport, Pariis, tantsija, ilu

Peale eespooltoodute on eesti keeles veel mitmeid isikut ja tegijat väljendavaid liiteid: **-nik** (*kunstnik, ametnik*), **-lane** (*karsklane, linlane, mägilane*), **-line** (*laadaline, külaline*), **-ar** (*joomar, söömar*) jt.

Kohta, ala ja kogu väljendavad liited.

177. **-stik**: *laevastik, sõnastik, tähestik, mäestik, rahvastik, aineistik, saarestik, maastik, põõsastik, arvustik.*

-stik tähendab kogu või rühma, vahel ka ala, kus see kogu või rühm asetseb. **-stik** liitub nimisõnade ainsuse genitiivile: *tähestik, mäestik, jääliustik, mõttestik, aatestik, astmestik, andmestik, juhtmestik, võtmestik, aknastik.* Erandi moodustavad *rikas*-tüüpi sõnad (IV kk.), kus **-stik** liitub ainsuse nominatiivi külge: *ratas+stik > ratastik, põõsas+stik > põõsastik, ketas+stik > ketastik.*

178. **-istu (-stu)**: *kalmistu, järvistu, nimistu, taimistu, puistu, õpistu, ajastu.* Liide **-istu (-stu)** tähendab kogu, rühma ja ühtlasi ala, kus see kogu või rühm asetseb. **-istu (-stu)** liitub nõrgaastmelisele konsonanttüvele.

179. **-kond:** *laudkond, ametnikkond, inimkond, jõgikond, töölikond, lauljaskond.*

-kond tähendab teatavasse piirkonda või alale kuuluvate isikute, asjade kogu ja ala. Ta liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele (*laudkond*), vahel ka vokaaltüvele (ühesilbilistes sõnades, näit. *maakond*, ja kahesilbilistes lühivärtelistes sõnades, näit. *vesikond*). Kui *-kond* liitub tegijanime külge, lisandub *-ja-* ning *-kond* vahele *-s-*: *lauljaskond, õpetajaskond* jne.

Märkus Kuna *-kond* on liide, mitte aga iseseisev sõna, siis ka *kond-sõnu* tuleb käsitada sufikssõnadena, mitte liitsõnadena. Seepärast on õige *linkond, lipkond* (mitte: lipp-kond) jne. Vrd. *lõplik, lintlane* jne.

180. **-la:** *vangla, haigla, taimla, söökla, võimla, moodla, ujula, mesila, suvila, sigala, asula, ravila, tuvila, rahula, põhjala.*

-la tähendab kohta, asupaika. Ta liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele (*vangla*), kahesilbilistes esmavärtelistes sõnades vokaaltüvele (*kanala*). Õige on seepärast *moodla* (mitte: moela). Ainult mõnes vanemaaegses sufikssõnas on *-la* erandlikult liidetud pikavärtelistes sõnades vokaalile ja nõrgaastmelisele tüvele (*põhjala, õnnela, koidula*).

181. **Harjutus.** Tuletada järgmiste liidete abil järgmisist sõnust sufikssõnu!

-stik	mägi, känd, jõgi, sulg, ratas, mõte, tänav, leht
-kond	haritlane, õvilane, laulja, võimleja, jõgi, talupoeg, linn, laud, naine, leib, mägi
-la	känd, täht, mood, leht, lind, tuvi, part, hobune, toit, rahu, kosuma, ravima, haige

Peale liidete *-stik, -istu, -kond* ja *-la* on veel teisi liiteid, mis tähendavad kohta, ala, kogu: **-ndik** (*lagendik, kõrgendik*), **-ndus** (*kalandus, kasvandus*), **-ik** (*männik, kuusik*), **-mu** (*elamu*) jt.

Tegevust või tegu väljendavad liited.

182. **-mine**: *töötamine, lugemine, laulmine, ootamine, tantsimine*. *-mine* väljendab verbi tegevust nimisõnana. Liitub tugevale astmele.

-us, -dus: *laitus, tõmbus, kaotus, korraldus, parandus, luuletus, armastus, arvustus, igatsus, seadus, teadus, haridus, segadus, loodus*.

-us tuletab verbidest nimisõnu, mis tähendavad ühekordset tegevust, tegevuse üksikjuhtumit, tegevuse tulemust. *-us* liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele: *võitlus, tõmbus, oskus, ärkus* (sõnast *ärkama*).

Pandagu eriti tähele järgmisi sõnu: *vaidlus, ütlus, suplus, kaktus, taplus, õmbtus* (mitte: vaielus, ütelus, supelus, kake-lus, tapelus, õmmelus); *aimus, kaebus, põlgus* (mitte: aimdus, kaebtus, põlgtus).

Lühivärteliste ja ühesilbiliste tüvede puhul ilmub sidehäälik *-d*: *haridus, segadus, loodus*.

183. Millal tarvitada liidet *-mine* ja millal *-mus*?

Liidet *-mus* tuleb tarvitada, kui on tegemist tegevuse tule-musega või selle üksikjuhtumiga; liidet *-mine*, kui on mõeldud tegevust.

-mus

See oli mulle suureks elamuseks.

Talle tehti pakkumus.

Ta sai palju uusi tellimusi.

-mine

Elamine ja töötamine oli huvitav.

Pakkumine on suurem kui nõudmine.

Selle lehe tellimine on tülikas.

184. **-is**: *keedis, küpsis, topis, täidis, jäätis, väetis, hoidis, käitis, õeldis, saadetis, sulatis, hirmutis, koletis, peletis, soperdis*.

-is väljendab tegevuse konkreetset saadust (*keedis, jäätis, väetis*) või tegevusalust asja (*hoidis*). Vahel annab -is sõnale ka halvustava tähenduse (*hirmutis*). -is liitub nõrgaastmelisele konsonanttüvele.

Tegevust või tegu väljendavad ka veel järgmised liited: -e (*hüpe, tõuge, ohe, vise*), -ng (*toodang, õitseng, murrang, maaling, trüking*), -u (*kasu, tänu*), -n (*kolin, helin*), -lm, gen. -lma (*unelm, kujutelm*), -nd (*visand, varjend*) jt.

Abstraktnimisõnu tuletavad liited.

185. **-us (-dus)**: *õigus, tarkus, paremus, peenus, vägevus, kavalus, vaesus, mehisus, väiklus, asjalikkus, kenadus, truudus*.

-us (-dus) tuletab omadussõnadest nimisõnu, mis tähendavad omadust ja seisundit (*mehisus* = mehine olek). Ta liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele. Ainult lühivärteliste ja ühesilbiliste tüvede puhul ilmub sidehäälik -d-: *kenadus, iludus, truudus; argus, halbus, kurbus* (mitte: kurbtus, kurbdus jne.), *sarnasus* (mitte: sarnadus), *mitmekesisus* (mitte: mitmekesidus), *iseärasus* (mitte: iseäraldus).

line-lõpulistest sõnadest on us-lõpuline sufikssõna *lisus*-lõpuline: *keerulisus, suurejoonelisus*. -lik+-us annab -likkus: *heatahtlikkus, heasoovlikkus*. -lane+-us annab -lus: *haiglane* — *haiglus*.

186. **Harjutus**. Tuletada liite -us abil sufikssõnu järgmist sõnust!

Sisemine, näilik, vastuvõtlik, järeleandlik, tarvis, püüdlik, tänamatu, arg, sarnane, halb, kurb, mitmekesine, peen, maitsev, äkiline, peenetundeline, hädaohtlik.

187. **-ndus**: *kaubandus, majandus, kalandus, mesindus, põllundus, kodundus, kirjandus, varandus*.

-ndus tähendab tegevusala, kogu, ala. Ta liitub nõrgale astmele.

Omadussõnu tuletavad liited.

188. **-line** ja **-lik**. Omadussõnu tuletavaist liiteist on tähtsamad *-line* ja *-lik*: *okkiline, tormiline, keeleline, vaenuline, matemaatiline*; *meisterlik, kirglik, künklik, kirjanduslik, lõplik*.

Liiteid *-line* ja *-lik* ei või tarvitada juhuslikult läbisegi. Need liited erinevad nii tuletuslikult kui ka tähenduselt teineteisest. *line-* ja *lik-*liite tarvitamiseks järgnegu mõned reeglid.

(Reegel 1.) *-line* ei liitu konsonandile, vaid ainult vokaalile; *-lik* liitub niihästi konsonandile kui ka vokaalile, **eelistatavalt** aga konsonandile, kus see on võimalik, nimelt kui sõna lõpeb konsonandiga või kui on võimalik võtta sõna konsonantlõpuline tüvi.

Näiteid:

-line	-lik
<i>keeleline, mõtteline, kultuuri- line, kõrgeandeline, rahaline, eluline, tormiline, matemaatiline, elujõuline (mitte: elujõulik)</i>	<i>riiklik, isiklik, rüütellik, lõplik, kunstlik, arglik, inimlik, ühiskondlik, kirjanduslik, majanduslik, ilmlik, talu- poeglik</i>

Märkus. Erandiks on olnud sõnad *vaimline* ja *enamline*. Nende kujude asemel tuleb aga tarvitada reeglipäraseid vorme *vaimne* ja *enamlik*.

(Reegel 2.) Vokaalile liitub *-lik* verbaaltuletustes: (*näima* —) *näilik*, (*tegema* —) *tegelik*, *surelik*, *lühinägelik*, *puudulik*, *tähelepanelik*, *vabatahtlik*, *sõnakuulelik*, *õpetlik*, *püüdlük*, *ettevaatlik*.

Vokaalile on lubatud liidet *-lik* liita ka järgmisil juhtumeil:

1) kui põhitüvi on **ühesilbiline vokaallõpuline**: (*au* —) *au-lik* (võib tarvitada ka kuju *auline*);

2) kui põhitüvi on **kahesilbiline lühivänteline**: *püha-lik*, *vaja-lik*, *rahu-lik*, *sala-lik*;

3) kui nominatiiv on **nõrgaastmeline**, kuigi konsonantlõpuline: *rahvalik, rikkalik*;

4) mõningais keelde **juurdunud sõnus**: *armulik, kirjalik, korralik, põhjalik, kahjulik, õnnelik, vennalik, mehelik, naiselik* (väljendavad sarnasust, taolisust).

(Reegel 3.) Üldiselt esineb *-line* neil omadussõnul, milledele vastab **omadussõna + ga-lõpuga nimisõna**: *sügavamõteline* (= sügava mõttega), *healoomuline, kahevaatuseline, mitmetähenduseline, laiaulatuseline* (= laia ulatusega), *täieõiguseline* (kuid ka *laiaulatuslik, täieõiguslik*).

(Reegel 4.) Võõrsõnades *-line* liitub **ioon-, ia-** ja **ika-lõpulistele, -lik** aga **ist-lõpulistele** sõnadele:

<i>revolutsioon</i> — <i>revolutsiooniline</i>		<i>humorist</i> — <i>humoristlik</i>
<i>filosoofia</i> — <i>filosoofiline</i>		<i>idealist</i> — <i>idealistlik</i>
<i>loogika</i> — <i>loogiline</i>		<i>realist</i> — <i>realistlik</i>

Märkus. Mõnikord on ühest ning samast sõnast võimalik tuletada omadussõnu liite *-line* ja *-lik* abil, kusjuures tuletised erinevad tähenduselt: *kunstiline* (= kunsti kohta käiv, kunstipärane); *kunstlik* (= mitte loomulik); *isikuline* (= isikule kuuluv, isiku kohta käiv, isiklikult esinev); *isiklik* (= mitte-erapooletu, isikule kuuluv, ametliku vastand)

On sõnu, kus erilist tähenduslikku vahet tegemata võib tarvitada niihästi liidet *-lik* kui ka *-line*: *tarvilik* e. *tarviline*, *täielik* e. *täieline*, *aulik* e. *auline*, *närvlik* e. *närviline*, *rahulik* e. *rahuline*, *vajalik* e. *vajaline*, *vaenuline*, *vaenlik* e. *vaenulik*, *tundlik* e. *tundeline* (mitte: *tundelik*), *kõlblik* e. *kõlvuline* (mitte: *kõlbuline*).

189. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *-lik* või *-line*!

Keele— nähtus, vanamehe— esinemine, mõtte— osa, kirjan-
dus— küsimus, majandus— raskus, lõp— otsus, näi— põhjus,
isik— märkus, isa— õpetus, puudu— lause, viievaatuse— näi-

dend, saatus— vääratus, realist— suhtumine, filosoofi— rahu, viiemehe— meeskond, juhus— märkus, elu— küsimus, tege— põllumees, südam— tervitus, pidu— tuju, hädaoht— teekond, rahu— meeleolu, suusõna— küsimus, pikavarre— lill, paksulehe— puu, korra— korter, erakorra— koosolek, asja— märkus, külmavere— poiss, bolševist— enesekriitika.

Näidis: Keeleline nähtus, vanamehelik esinemine jne.

Märkus. Liite *-line* asemel võib samas tähenduses esineda ka liide *-ne*: *erakorraline* . *erakordne*, *lühiajaline* e. *lühiaegne*, *ülemaailmaline* e. *ülemaailmne*, *naeruvääri- line* e. *naeruväärne*. Mõnedel juhtudel on siiski õige kas ainult *-line* (*mõtteline* *meeleline*, *vanamoeline*) või ainult *-ne* (*algupärane*, *silmapilkne*).

Eranditult peab olema *-ne* juhul, kui tahetakse osutada, et miski on: a) millegagi määritud või segatud: *jahune*, *liivane*, *rasvane*, *tolmune*; b) mingist aimest tehtud: *villane*, *raudne*, *vaskne*.

190. **-tu**: *õnnetu*, *keeletu*, *abitu*, *asjatu*, *hooletu*, *korratu*, *süütu*, *lahendamatu*, *saamatu*, *tänamatu*, *oskamatu*, *nägematu*, *võimatu*, *mõõtmatu*.

-tu tuletab nimisõnadest ja verbidest eitavaid omadussõnu, mis tähendavad mingi omaduse puudumist. Nimisõnadele liitub *-tu* ainsuse genitiivi külge: *korratu*, *mõttetü* (mitte: *mõtety*) *tõkkety*, *kattety*. Verbidele liitub *-tu* ma-infinitiivi külge: *teesklematu*, *lahendamatu*.

Märkus. Vahel tähendab *-tu* koguni mõne omaduse olemasolu: *kahvatu*, *nurjatu*, *koletu*, *vallatu*, *kohmetu*, *riivatü*.

191. **Harjutus**. Tuletada sufikssõnu liite *-tu* abil järgmisist sõnust!

Võte, mõte, tõmme, org, küte, jõgi, nägu, õigus, tahe, süda, tähtsus, vastutustunne, aru saama, uskuma, leidma, mõtlema, vastu vaidlema.

192. **-ta**: õnneta, keeleta, abita, lahendamata, kustutamata, põhjendamata.

-ta on ilmaütleva käände lõpp ja esineb vahel ka omadussõna tähenduses.

193. Millal on õige *-tu*, millal *-ta*?

Jälgida tähenduslikku vahet järgmiste *ta-* ja *tu-lõpulist* sõnade vahel!

Ülesanne on lahendamata
(= ülesannet ei ole veel lahendatud).

kustutamata tulikahju
(= ei ole veel kustutatud)

põhjendamata väide
tagasitulemata poeg
saamata asi

See ülesanne on lahendamatu (= ei saa üldse lahendada).

kustutamatu tulikahju
(= ei saa keegi kustutada)

põhjendamatu väide
tagasitulematu poeg
saamatu poiss

-ta tähendab omaduse puudumist, ajutist, juhuslikku ilmaolemist; *-tu* tähendab püsivamat ilmaolemist; ta osutab, et teatav omadus põhisõnal üldse puudub.

Kõrvutada ja võrrelda veel järgmisi sõnu!

abita jäetud
jalgadeta tool

keeleta võti

näota kuju
hooleta

abitu mees
jalutu (= ilma kõndimisvõimeteta) inimene

keeletu (ilma kõnelemisvõimeteta)

näotu (= inetu)
hooletu

Märkus. Pidagem meeles! *tu-lõpuline* omadussõna käändub alati, kuna *ta-lõpuline* sõna (= käandsõna ilmaütlev kääne) ei käändu:

kustutamata tulikahjusid
põhjendamata väidetega
lahendamata ülesannet

kustutamatuid tulikahjusid
põhjendamatute väidetega
lahendamatut ülesannet

194. **Harjutus.** Panna kriipsu asemele *-ta* või *-tu*, *-tut* jne.

Raamat on iga õpilase vältima— kaaslane. Ülesanne oli alles lahendama—. Imik oli väga saama— ja abi—. Asjaolu, et ülesanne oli lahendama— (= ülesannet on võimalik lahendada), oli meile teadma—. Ruumid olid külmad, sest nad olid juba mitu päeva kütma—. Keegi tundma— ilmus seltskonda. Mehed olid juba mitu päeva tegevuse—. Ei ole mõtet hakata lahendama lahendama— ülesannet (= ülesannet ei saagi lahendada). Tuletõrjujail õnnestus kustutada kustutama— tulikahju.

195. **Harjutus.** Asendada sufikssõnaga järgmised mõisted, tarvitades sobivat liidet!

Kaitsekraav; ühes lauas sööjad; ühel leival olijad; näitemäng; kaevaja-tööline; leivaküsetaja; söögimaja; surnuaed; vangimaja; ettelugemine; ilma rahata olev; paik hobuste sidumiseks; lambakarjane; viljarikas; lugejate-kogu; ühekordne hüüdmine; naissõber; naisprantslane; veskil käija; teeneterikas; elumaja; kohtus käija; viibija.

Näidis: Kaitsekraav = kaevik, jne.

Teisi omadussõnu tuletavaid liiteid: **-kas** (*vaimukas, viljakas, punakas*); **-jas** (*nooljas, hürjas*) jt.

Verbe tuletavad liited.

Kausatiivid ja faktiivid.

196. **-ta-**: *liigutama, lepitama, uputama, õpetama, põletama, saatma, söötma, hõbetama, teretama, summutama* (mitte: *sumbutama*), *immutama* (mitte: *imbutama*), *lõunastama, einstama* (mitte: *einetama*), *kinnastama, jutustama, kahjustama, kurvastama, parandama, korraldama, avardama, tugevdama*.

-ta- tuletab: 1) uusi verbe teistest verbidest ja väljendab sel puhul põhjustavat tegevust: *liigutama* — liikuma panema, *lepitama* — leppima panema. Neid verbe nimetatakse **kausatiivideks** e. **põhjustavaiks** verbideks; 2) verbe käänd-

sõnadest, mis tähendavad midagi teostavat, kordasaatvat tegevust: *hõbetama* — hõbedaga katma, *teretama* — tere ütleva, *kinnastama* — kinnastega varustama. Neid verbe nimetatakse **faktiivideks** e. **teostavaiks** verbideks.

Refleksiivid.

197. **-u- (-i-)**: *toetuma, korduma, pöörduma, avalduma, lahenduma, organiseeruma, joobuma, maabuma, sööbima, ööbima, käibima.*

-u- (-i-) tuletab verbidest ja nimisõnadest verbe, mis tähendavad endale sihitud tegevust (*toetuma* = end toetama) või enda üleminekut teise seisukorda (*kehvuma* = kehvaks muutuma). Neid verbe nimetatakse **refleksiivideks**. **-u- (-i-)** liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele (*korduma, pöörduma*). Mõnikord esineb **-u- (-i-)** kujul **-du-** (*keelduma, piirduma, taanduma, kuulduma* — pika vokaali + *l, n, r* järel), mõnikord kujul **-bu-, -bi-** (*saabuma, maabuma, sööbima, käibima* — pika vokaali ja diftongi järel).

Võrrelda järgmisi verbe tähenduse poolest!

Pöörduge *siia*poole (= pöörake ennast)!

Hoidu *rongi eest* (= hoia ennast)!

Kohenduge (= kohendage ennast)!

Joonduge (= joondage ennast)!

Asetuge (= asetage ennast) *ritta!*

Pöörake *tähelepanu siia!*

Hoia *raamat käes!*

Kohendage *voodeid!*

Joondage *pingid!*

Asetage *pilt seinale!*

Kuna *u-*verbid väljendavad juba enesele pööratud tegevust, siis on tarbetu ning ekslik neile lisada asesõna *ennast*; näit.

on õige öelda: *Riietusin* (mitte: ma riietusin ennast) ja *läksin välja*. *Kohenduge* (mitte: kohenduge ennast)!

Mõningaid verbe kaldutakse põhjuse ta tarvitama *u*-listena, mis on viga: *põrkama* (mitte: põrkuma), *metsast kostis* (mitte: kostus) *linnulaulu*.

Frekventatiivid ja retsiproogid.

198. **-le-**: *tõmblema*, *lendlema*, *põiklema*, *pöörlema*, *liiklema*, *liuglema*, *tegelema*, *meelitlema*, *mõlgutlema*, *kiigutlema*, *käsitلهma*, *kujutلهma*, *ähvardlema*, *arvustلهma*, *viimistلهma*, *kummardلهma*, *tapلهma*, *kiskلهma*, *pureلهma*, *võitlema*.

-le- tuletab verbe, mis tähendavad korduvat tegevust (*tõmblema*, *lendلهma* — seesuguseid verbe nimetatakse **frekventatiivideks**) või vastastikust tegevust (*tapلهma*, *võitleلهma* — **retsiproogid**). *-le-* liitub tugevaastmelisele tüvele (*lendلهma*).

-skle-: *mõtiskلهma*, *tantsiskلهma*, *naeraskلهma*, *olesكلهma*, *õpiskلهma*.

-skle- tähendab korduvat, ühtlasi rohkem kestvat, harjumuspärast tegevust. Ka neid verbe nimetatakse frekventatiivideks. *-skle-* liitub nõrgale tüvele.

Pikemais sõnades (*käsitلهma*-, *arvustلهma*- — tüvi kolmesilbiline) on *-le-* ja *-skle-* varem ka pikemal kujul esinenud: *käsitلهma* kõrval *käsiteلهma*, *mõtiskلهma* ~ *mõtiskeلهma*, kusjuures viimastest pärinevad paralleelvormid nagu *käsitella*, *käsiteldud* jms.

Momentaanid.

199. **-ata-** (**-ahta-**): *haugatama*, *hirnatama*, *seisatama*, *vilksatama*, *karjahtama*, *värahtama*.

-ata- (*-ahta-*) abil tuletatakse verbe, mis tähendavad äklist, ühekordset, ootamatut tegevust: *haugatama* — äkki, ühe korra haukuma. Neid verbe nimetatakse **momentaanideks**. *-ata-* (*-ahta-*) liitub nõrgaastmelisele tüvele (*haugatama*).

Momentaanid on alati intransitiivsed ja seepärast mitte *uma-*, vaid *ama-lõpulised*. Õige on seepärast: *seisatama* (mitte: *seisatuma*), *plahvatama*, *liigahtama* e. *liigatama*.

Peale käsiteldute leidub eesti keeles veel teisi verbe tuletavaid liiteid: *-ne-* (*suurenema, põlvnema* [mitte: *põlvnema*]), *-ise-* (*kohisema, sumisema*), *-tse-* (*õngitsema, tegutsema*) jt.

200. **Harjutus.** Tuletada järgmiste liidete abil järgmisist sõnust sufiksõnu!

-ta-	tekkima, süttima, sumbuma, imbuma;
-nda-	soe, pikk, kõva (kõvem), lahja;
-u-, -du-	toitma, avaldama, sulgema, pöörama, keelama;
-bu-, -bi-	käima, öö, suu, lööma, sööma;
-le-	kiigutama, käsitama, lendama, hüppama, hoidma;
-skle-	lugema, istuma, mõte, õppima.

Näidis: tekitama, soojendama jne.

201. **Harjutus.** Asendada sufiksõnadega järgmised mõisted!

Järsku hüppama; korduvalt liigutama; varustama prillidega; kiviks muutuma; korduvalt püüdma; korduvalt arvustama; järsku liikuma; liikuma panema; uinuma panema; järsku kilkama; järsku hirnuma; korduvalt uuendama.

Näidis: Järsku hüüdma = hüüatama, jne.

Määrsõnu tuletavad liited.

202. Määrsõnu tuletavaist liiteist on tähtsamad **-sti** ~ **-lt** ja **-mini** ~ **-malt**.

-sti ~ *-lt* tuletab määrsõnu algvõrde genitiivist: *kiiresti* e. *kiirelt*, *julgesti* e. *julgelt*, *selgesti*, *kangesti*, *rohkesti*; *õnnelikult*; *aktiivselt*.

-mini ~ *-malt* tuletab määrsõnu kesk- või ülivõrdest: *kiiremini* e. *kiiremalt*; *julgemini* e. *julgemalt*, *selgemini*, *kangemini*; *õnnelikumalt*, *aktiivsemalt*; *kiiremini*, *julgemini*.

Nii *-sti* ~ *-lt* kui ka *-mini* ~ *-malt* tähendavad viisi.

203. **-vel**: *ärkvel, liikvel, valvel, kohkvel*. **-vil**: *elevil, ärevil, pinevil, kohevil*.

Mõlemad need liited tähendavad seisundit, olekut. **-vel** esineb konsonandi, **-vil** vokaali järel.

Peale nende leidub veel teisi määrsõnu tuletavaid liiteid: **-si** (*vägisi*), **-tsi** (*kätsi*)-**ldi** (*meeleldi*), **-stikku** (*vastastikku*), **-ldasa** (*aruldasa* [= *aru poolest*]) jt.

Rahvusvahelisist liiteist eesti keeles.

204. Allpool vaatleme mõningaid tähtsamaid võõrkeelseid liiteid, mis esinevad eesti keeles tarvitatavais laen- ja rahvusvahelistes sõnades.

-ia: *eleegia, energia, mania, geograafia, teooria, tseremoonia* (mitte: tseremonii), *fantaasia*.

-k (tähendab isikut): *muusik* (mitte: muusiker), *tehnik, keemik, matemaatik, füüsik*.

-ioon: *operatsioon, aktsioon, religioon*. Rahvapärastunud sõnus esineb see liide kujul *-jon*: *oksjon, komisjon*.

-ism: *realism, patriotism, humanism, marksism, materialism*.
-um: *tsentrum, maksimum, miinimum, raadium, stipendium, muuseum*. Sõnas *publik* (= üldsus) jäetakse eesti keeles liide *-um* ära.

-teet: *autoriteet, mentaliteet, solidariteet*.

-aaz: *sabotaaž, tiraaž, garaaž, spionaaž*.

Märkus 1. Lõpp *-a* kaob pikemate rahvusvaheliste sõnade lõpult: *kultuur, probleem, karikatuur*; kahesilbiliste sõnade lõpul see üldiselt püsib: *summa, draama, teema, prisma* (erandlikult siiski esineb *skeem*).

Märkus 2. Võõrkeeltes, näit. saksa keeles esinev lõpp *-e* jäetakse eesti keeles ära sõnades nagu *pluus* (mitte: pluuse), gen. *pluusi*, *mapp* (mitte: mape), *plaat* (mitte: plate), *mess, kurv, klikk, kitarr, mandoliin*.

205. Pöördsõnu tuletavaist võõrkeelseist liiteist on sagedasim **-eeri-** (*telefoneerima, premeerima, defineerima*), mida

tuleks võimalust mööda vältida ja asendada liitega *-i-*. Liide *-eeri-* võib ära jääda siis, kui on olemas nimisõna, millest liite *-i-* abil võib tuletada verbi: *analüüs — analüüsima, kontroll — kontrollima, protest — protestima, reklaam — reklaamima*.

Liidet *-eeri-* ei saa aga ära jätta näit. järgmises sõnus: *deklamatsioon — deklameerima, definitsioon — defineerima, konstruksioon — konstrueerima, kombinatsioon — kombineerima*.

Ebaõiged tuletised on seega: *defiinima, konstruima, kombininima* jne., sest ei ole selliseid nimisõnu nagu *defiin* jne.

Mõnedes rahvusvahelistes sõnades esineb ka liide **-iseeri-**: *ironiseerima, standardiseerima, organiseerima*.

206. **Harjutus.** Moodustada verbe järgmisist sõnust, püüdes vältida liidet *-eeri-*, kui see on võimalik!

Telefon, aadress, kontroll, norm, analüüs, protokoll, kombinatsioon, reform, eksport, argument, boikott, reklaam, alarm, asfalt, raport, konjugatsioon, destillatsioon, organisatsioon, deklamatsioon, definitsioon, monopol, süsteem, mask, modell, risk.

Eesti liiteist rahvusvahelistes sõnades.

207. Võõrtüvelisi omadussõnu ei tohi eesti keeles tarvitada ilma vastava eestikeelse liiteta (*-ne, -lik, -line*). Näit.: *naiivne* (mitte: *naiiv*), *elementaarne* (mitte: *elementaar*), *modernne* (mitte: *modern*), *elegantne* (mitte: *elegant*), *vulgaarne* (mitte: *vulgäär*), *primaarne, sekundaarne*. Ainult liitsõnadel, millede täiendsõnaks on võõrkeelne omadussõna, jääb liide ära, näit.: *kultuurriik, elementaarkool, agraarolud*.

208. **Harjutus.** Moodustada omadussõnu järgmisist sõnust või tüvedest!

Kapital, materjal, mikroskoop, militarist, idealist, biograafia, statistika, gümnaastika, humanitaar-, keemia, loogika, abstrakt-, egoist, sofist, passiiv-, skandaal, delikaat-

		Nominatiivne (ja konsonanttüveline)	Genitiivne
Nimisõnaliselid liitsõnad	Nimisõna + nimisõna	Täiendsõna tähendab: <ol style="list-style-type: none"> 1. materjali: <i>raudahi</i> 2. kuju, tunnust: <i>sarvloom</i> 3. seisukohta, asendit: <i>piirjoon</i> 4. abinõu, vahendit: <i>vesiveski</i> 5. olulist asukohta: <i>põldpüü</i> 6. olulist esinemisaega: <i>talvrukis</i> 7. mõningad laensõnad: <i>postkast</i> 8. mõningad rahvakeelsed sõnad: <i>kingsepp</i> 9. keemilised ühendid: <i>soolhape</i> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Täiendsõna tähendab kelle, mille jaoks on miski olemas: <i>paberikoru</i> 2. Põhisõna tähendab hulka: <i>liivakoorem</i> 3. Põhisõna iseloomustab täiendsõna mõistet: <i>tüdrukuplika</i> 4. Kui väljendi ümbertegemisel täiendsõna muutub sihitiseks: <i>leivaküpsetaja</i>
	Omndus- sõna Arvsõna	nimisõna	Täiendsõna moodustab põhisõnaga ühise mõiste: <i>suurlinn, normaalaeg, kolmnurk</i>
Omadsõnaliselid liitsõnad		<ol style="list-style-type: none"> 1. Täiendsõna tähendab eset, millega põhisõna on sarnane: <i>süsimust</i> 2. Liitega -ne ja -line lõppevad liitomadsõnad, kui liit misõnas on juba nominatiivne liitumine: (<i>üksmeel</i> —) <i>üksmeelne</i> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Täiendsõna tähendab „suhtes, poolest“: <i>verevaene, viljarikas</i> 2. Liitega -ne ja -line lõppevad liitomadsõnad: <i>sügavamõteline, sajalalgne</i>
Täiendsõnaks ne- ja s- sõna		<p>Üdiselt konsonanttüveline liitumine: <i>kirjutuslaud, naisarst</i></p> <p>Erandlikult nominatiivselt: <i>vaenelaps, teinepool</i></p> <p>Kui täiendsõna on lühem kui 3-silbiline või 3-silbiline I või II vältes, liidetakse see kas genitiivselt või konsonanttüveliselt (nominatiivselt): <i>veiseliha, rebasnahk, naisarst</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kui mõtteselgus nõuab: <i>juhatuseliiige</i> 2. Kui väljendi ümbertegemisel täiendsõna muutub sihitiseks: <i>terviseparandus</i>

210. Käändsõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

		Lahku	Kokku
Nimisõnad	Täiendsõna ains. nom-s või kons-tüveline		<i>raudahi, naisarst</i>
	Täiendsõna ains. genitiivis	Täiendsõna tähendab mingi kindla olendi, asja päralt olemist (<i>kelle? mille?</i>): <i>lapse silmad</i>	1. Ains. gen. väljendab liiki, laadi: <i>lapse silmad</i> 2. Tal on mitmuse tähendus: <i>kuusemets</i> 3. Põhisõna väljendab hulka: <i>liivakoorem</i> 4. Põhisõna väljendab liiki, kuhu täiendsõna kuulub: <i>poisijüts</i>
	Täiendsõna mitm. genitiivis	Harilikult lahku: <i>majade katused</i>	Erandlikult kokku, kui mitm. gen. põhisõnaga moodustab kindla mõiste: <i>võõrastemaja</i>
	Omadussõna + nimisõna	Üldiselt lahku: <i>uus aasta</i>	1. Täiendsõna põhisõnaga moodustab eri tähendusega sõna: <i>uusaasta</i> (= 1. jaanuar) 2. Täiendsõna konsonanttüveline: <i>nüüdisaeg</i>
Omadussõnad	Nimisõna + omadussõna		1. Nimisõna on nimetavas käändes: <i>sulgkerge</i> 2. Nimisõna esineb suhte tähenduses: <i>sõnaosav, verevaene</i>
	Omadussõna + omadussõna	Täiendsõna esineb adverbi tähenduses: <i>hirmus kuum, kole külm</i>	1. Sõnad sulavad iseseisvaks, väljakujunenud mõisteks: <i>hulljulge</i> 2. <i>trotslik-uhke, dialektilis-materialistlik</i>
	line- ja ne-lõpuline liitomadussõna		<i>meetrilaiune</i> <i>heledavärviline</i>
	Täiendsõna juurde kuulub eriline täiend	<i>märja liiva hunnik</i> <i>kahe meetri laiune</i>	

211. Kohanimede kokku- ja labukirjutamine.

Lahku	Kokku
<p>1) Kui üldnimi ei ole kohanime lahutamatu osa ja kui kohanimi võib esineda kohanimena ka üksi, ilma üldnimeta: <i>Peipsi järv</i> <i>Tartu linn</i> <i>Soome laht</i> <i>Euroopa riigid</i></p>	<p>1) Kui üldnimi on kohanime lahutamatu osa ja kui kohanimi kohanimena ei esine kunagi ilma üldnimeta: <i>Pühajärv</i> <i>Emajõgi</i> <i>Piirisaar</i> <i>Munamägi</i></p>
<p>2) Kui kohanimeks on käänduv omadussõna: <i>Must meri (Musta mere)</i> <i>Punane meri (Punases meres)</i></p>	<p>2) Kui kohanimi üldnimega on liitunud nominatiivselt või konsonanttüveliselt: <i>Tütarsaar</i> <i>Naissaar</i> <i>Võrtsjärv</i> <i>Kõrgneem</i></p>
	<p>3) Kui üldnimeks on sõna maa: <i>Tartumaa</i> <i>Saaremaa</i> <i>Prantsusmaa</i></p>
	<p>4) Kui kohanimeks on ilma kaar: <i>Läänemeri</i> <i>Põhjameri</i> <i>Põhja-Eesti</i> <i>Ida-Euroopa</i></p>

212. Liitverbide kokku- ja lahkukirjutamine.

Liitverb = kõrvälsõna (ära, välja, juurde jne.) + verb.

Vorm	L a h u s	K o o s
Pöördelised vormid	<i>vastu võtan, vastu võetakse, vastu võetagu jne.</i>	
ma -infinitiiv	<i>vastu võtma, vastu võtmas jne.</i>	
da -infinitiiv	<i>vastu võtta</i>	
des -vorm	<i>vastu võttes</i>	
teonimi (ka teised nimisõnalised vormid) tegijanimi		<i>vastuvõtmine (vastuvõtt, vastutulek, väljavõte) vastuvõtja</i>
v - ja tav -partitsiip v -partitsiip vat -lõpulisel lause- lühendis	<i>nägin teda tagasi tulevat</i>	<i>vastuvõttev, vastuvõetav</i>
nud -partitsiip	<i>sõber on (oli, oleks jne.) tagasi tulnud (mida teinud?)</i>	<i>tagasitulnud (missugust?) kirjanikku terütati väljarännanud (kes?) tulid tagasi</i>
tud -partitsiip	<i>kiri on (oli, oleks jne.) kätte saadud</i>	<i>kättesaadud kiri sisaldas häid sõnumeid</i>
mata -vorm	<i>poiss on tagasi tulemata</i>	<i>tagasitulemata doktorit otsiti juba telefoniga</i>
matu -vorm (ka teised omadussõnalised vormid)		<i>asi on vastuvõtmatu (vastuvõtlik)</i>

213. Abisõnade lahku- ja kokkukirjutamine.

	L a h k u	K o k k u
	<p>Kui kaks sõna ei ole sulanud üheks mõisteks: <i>jala pealt, teed mööda, üle pea, selja tagant</i></p> <p><i>vahe peal, iga päev, teine kord</i> <i>mis pärast, muu seas</i></p>	<p>Kui kaks sõna on sulanud üheks adverbiliseks mõisteks: <i>jalapealt, aegamööda, ülepea, seljatagant</i> (= kavalasti, peidetult)</p> <p><i>vahepeal, igapäev, teinekord</i> (= uuesti) <i>mispärast, muuseas</i></p>
haaval, pidi tahes	— <i>kes tahes, kus tahes</i>	<i>ükshaaval, kättpidi</i> Erandlikult: <i>igatahes, tahes-tahtmata</i>
kaupa viisi	<p>Kui käandsõna on mitmuses: <i>osade kaupa</i> <i>paaride kaupa</i> <i>tundide viisi</i></p>	<p>Kui käandsõna on ainsuses: <i>osakaupa</i> <i>paarikaupa</i> <i>tunniviisi</i></p>
pool poole poolt	<p>Täiendsõnaks käandsõna (käändub): <i>metsa poole,</i> <i>teisel pool,</i> <i>mere poolt</i></p>	<p>Täiendsõnaks abisõna (ei käändu või käändub ainult osaliselt): <i>kuhupoole,</i> <i>siinpool, seestpoolt</i></p>

SISUKORD.

TULETUSÕPETUS.

Sissejuhatus	3
Uute tüvisõnade soetamine	5
Murded	5
Hõimkeeled	6
Laenatud sõnad	9
Kunstlik loomine	10
Liitsõnade moodustamine	12
Liitsõnade tunnused ja liigid	12
Nominatiivne ja genitiivne liitumine	14
Nimisõna nimisõna	15
Omadussõna (arvsõna) + nimisõna	17
Nimisõna (omadussõna, arvsõna) + omadussõna	18
Täiendsõnaks <i>s-</i> ja <i>ne-</i> sõna	19
Üksikjuhtumeid nominatiivse ja genitiivse liitumise alalt	20
Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine	22
Nimisõnad	23
Nimisõna nimisõna	23
Omadussõna + nimisõna	26
Omadussõnad	26
Nimisõna omadussõna	26
<i>ne-</i> ja <i>line-</i> õpulised liitomadussõnad	27
Genitiivi ees asetseb täiend	27
Käändsõnade kokkukirjutamise üksikjuhtumeid	28
Kohanimed	31
Arvsõnad	32
Verbid	35
Ees- ja tagasõnad	42
Mää sõnad	43
Sidekriipsu tarvitamisest liitsõnades	45
Tuletamine sufiksite abil	47
Sufiks ja sufikssõna	47
Nimisõnu tuletavad liited	48
Isikut ja tegijat väljendavad liited	48
Kohta, ala ja kogu väljendavad liited	49
Tegevust või tegu väljendavad liited	51
Abstraktnimisõnu tuletavad liited	52
Omadussõnu tuletavad liited	53
Verbe tuletavad liited	57
Määrsõnu tuletavad liited	60
Rahvusvahelisist liiteist eesti keeles	61
Eesti liiteist rahvusvahelistes sõnades	62

2. trükk. Vastutav toimetaja Ž. Solba. Ladumisele antud 20. X 1946. Trükkimisele antud 25. XI 1946. Trükiarv 9 200. Paber 56×79,1/16. Trükipoognaid 41/4. Trükitähti trükipoognas 34 560. Arvutuspoognaid 3,7. MB 06681. Tellimise nr 1574. Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. На эстонском языке. Проф. К. Куре и Б. Сээт. Грамматика эстонского языка для IX класса, II часть.

RBL. 2.—

2.2.
A-16122
K

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00423554 7

RBL. 2.—

2.2
A-16122
K

2. 111 46
PROF. KR. KURE ja B. SÖÖT

EESTI KEELE GRAMMATIKA

II

KESKKOOLI IX KLASSILE

II JAGU

EESTI KEELE GRAMMATIKA II KESKKOOLI IX KL. II JAGU

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00423554 7

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ ■ TALLINN 1946